

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Josua van Iperen (1726-1780) : gereformeerd predikant ten tijde van de Verlichting
Peene, Willem

Citation

Peene, W. (2017, January 12). *Josua van Iperen (1726-1780) : gereformeerd predikant ten tijde van de Verlichting*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/45480>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/45480>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/45480> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Peene, Willem

Title: Josua van Iperen (1726-1780) : gereformeerd predikant ten tijde van de Verlichting

Issue Date: 2017-01-12

5. Indisch predikant

*Eene kaers, wanneer die meer dan half is uitgebrand, geeft op het laatste, het gestadigste licht.*¹

5.1. Ingescheept op het compagnieschip 'Europa'

Nadat Van Iperen zich had ingescheept op het compagnieschip *Europa* om naar Batavia te vertrekken, duurde het nog een hele tijd voordat men het ruime sop koos.² Op zondag 5 juli 1778 hield hij, twaalf dagen voor zijn vertrek, voor de rede van Fort Rammekens zijn eerste preek aan boord. Zijn publiek bestond niet alleen uit de scheepsbemanning maar ook uit bevriende Middelburgers en Veerenaren.³ Van Iperen zal zijn preek gehouden hebben na de toespraken van de bewindhebbers en de schipper, zoals gebruikelijk was.⁴ In deze preek verwoordde hij dat hij onder de indruk was van wat hem op zee te wachten stond:

...wat is toch de sterkste kiel, wat is het kloekste schip, wat is de dikste kabel, wat is het zwaarste anker bestand, tegen een orkaan, tegen onweder, tegen eene klip op zandbank, als de GOD der eere dondert, als JEHOVA op de vleugelen des winds wandelt?⁵

Het was hem opgevallen dat er de zondag ervoor geen eredienst gehouden was; 'de zaken zyn 'er nog niet toe geschikt'. Hij had zich er niet tegen willen verzetten om niet bij voorbaat verdacht te worden: 'Soms moet men iets inschikken, om naderhand des te nuttiger te kunnen worden'.⁶ Wel riep hij de scheepsofficieren op te voorkomen dat de zondag ontheiligd zou worden. Hij vroeg of men hem, al was het maar een half uur de tijd te gunnen voor gebed en predikatie of op andere manier een 'gepaste godsdienstoeffening' te houden.⁷ Eenmaal aan boord was er een last van hem afgevallen en hij voelde zich vrijer dan ooit:

Voorwaar! Voorwaar! Ik kan ulieden verzekeren, dat ik, gedurende mynen achtentwintig jaarigen dienst, als Predikant, by twee Hervormde Gemeinten, welke ik beminde, en van welke ik bemind werd, nimmer zulke gulhartige taale, zulke

1 Josua van Iperen, *Intree-rede*, 50.

2 ZA, VOC kamer Zeeland, inv.nr. 13228, f. 54 en f. 158, microfiche.

3 VII (1779) 296.

4 Ketting, *Leven, werk en rebellie*, 69.

5 Van Iperen, *Afscheid*, 122.

6 Van Iperen, *Afscheid*, 129.

7 Van Iperen, *Afscheid*, 137.

Evangelische taale heb durve spreken, als die, welke ik thans, en in 't vervolg, tot Ulieden hope te spreken.⁸

Hij vond het een voorrecht om voor een scheepsbemanning te mogen preken, vanwege de diversiteit van het publiek.⁹ In de preek die 1 Kor 10: 4 als uitgangspunt had, vergeleek hij de woestijntocht van de Israëlieten met de aanstaande reis. Die reis zou nog erger zijn dan de woestijn van Arabië.¹⁰ Zij zouden te lijden hebben van ondragelijke hitte en versmachtende dorst, van het slingeren en stampen van het schip, van ziekten en 'vanze luchten en onaangename geuren'.¹¹ Hij hield de bemanning voor dat men in alles op God aangewezen was en riep hen dan ook op om geestelijk voedsel en drank niet te versmaden.¹²

In zijn preek ontvouwde hij zijn visie op het predikantschap aan boord. Het belangrijkste waar hij de bemanning op zou wijzen, was de 'uitwerkinge uwer eeuwige zaligheid, met vreeze en beeven'.¹³ Hij beloofde dat zijn preken niet langdradig zouden zijn, want hij besepte dat de omstandigheden op een zeilend schip niet van dien aard waren dat er een lange dienst gehouden kon worden. Daarom was het zijn voornemen om korte en eenvoudige preken te houden om de 'glansvolle bekorelykheid der blanke deugd en zuivere godsvrucht met levendige verwen af te schilderen'.¹⁴ Hij beloofde de zieken trouw en voorzichtig behandelen. In ieder geval wilde hij hen niet vleien of zelfs troosten, maar zou hij bij hen aandringen op belijdenis van zonden en ware boetvaardigheid, op het afstand nemen van zonden en ongerechtigheid.¹⁵ Hij hield hen voor dat hij niet in hun hart kon kijken, maar dat de 'Alwetenden hartenkenner en nierenproever' niet bedrogen kon worden.¹⁶ Hij wilde niemand veroordelen, maar wel tot de laatste ademtocht toe de weg van geloof en bekering aanprijzen, en de 'Algenoegzaamheid der Goddelyke genade in Christus trachten in te prenten'.¹⁷ De mensen waren voor hem allemaal gelijk, van welke godsdienstige denominatie en geografische achtergrond zij dan ook mochten zijn:

Niemand, niemand, hoe genaamd hope ik uit te sluiten, neen voorwaar! Van welke gezindheid, van welke landaard, van welchen beroep hy ook wezen mag. By God is 'er geene aanneminge der personen, en onder Christenen, mag ook

8 Van Iperen, *Afscheid*, 120.

9 Van Iperen, *Afscheid*, 119.

10 Van Iperen, *Afscheid*, 124.

11 Van Iperen, *Afscheid*, 124.

12 Van Iperen, *Afscheid*, 125, 126.

13 Van Iperen, *Afscheid*, 132.

14 Van Iperen, *Afscheid*, 130-131.

15 Van Iperen, *Afscheid*, 133.

16 Van Iperen, *Afscheid*, 133-134.

17 Van Iperen, *Afscheid*, 134.

geene geringheid van staat, geen rang, een opvoeding, niets hoe genaamd, in aanmerking komen.¹⁸

De oorzaak van het feit dat bemanningsleden soms het spoor bijster waren, zocht hij niet in opzettelijke kwaadaardigheid die voortsproot uit de erfzonde, maar weet hij meer aan een ongelukkige opvoeding, een ‘ongelukkig verkeer met dwalende en onwyze mensen’ en andere ongelukkige omstandigheden.¹⁹ Hier sprak de verlichte opvoeder die John Locke hoog had staan.²⁰ Maar ook komt duidelijk naar voren dat hij een evangelische prediking voorstond, die mensen opriep tot geloof, bekering en deugd. Met dat laatste gegeven blijkt dat Van Iperen zich meer aan de verlichte kant van het evangelisch spectrum bevond.²¹

Hij eindigde zijn preek met de hoop dat de Opperstuurman en Loods gunstige winden zou geven, en dat zij eindelijk eens als Christenreizigers in het hemelse vaderland, in de ‘verafgelegen gewesten der heerlijkheid’, zouden aankomen.²²

Op 19 juli 1778 vertrok het schip naar Batavia en werd definitief afscheid genomen.²³ In een brief aan Ermerins verwoordde hij zijn weemoedige gevoelens nu hij de vaderlandse bodem verliet. Niet zonder ontroering was hij toeschouwer van het bewogen afscheid van een vader van zijn zoon. ‘Wij zagen, en hoorden dit, uit de kajuit, niet zonder teederhartige en diependenkende aandoeningen.’²⁴

In Vlissingen was nog iemand ontroerd: de jonge bakkersknecht Jacobus Bellamy (1757-1786). Hij was een catechisant van Jona Willem te Water. Bellamy maakte gedichten en hij had eens met opzet een gedicht laten liggen in Te Waters catechesevertrek. De dienstbode vond het versje en overhandigde het aan Te Water, die de gaven van zijn catechisant onderkende en hem vervolgens onderwees in taalkunde en hem dichtbundels leende.²⁵ Naar aanleiding van Van Iperens vertrek dichtte Bellamy enkele versregels:

Gij gaat dan! En een kiel ontvoert u ons gezicht
Hoe weent het gansche koor der eed’le wetenschappen
Om u, die vol van moed uw mannelijke stappen
Op ’t Goddelijke spoor der waare wijsheid richt.

Bellamy klaagde vervolgens dat de dichtkunst nu een voedsterheer had verloren. Hij memoreerde hoe de predikant de *Night-thoughts* van Young in Nederlandse verzen had herdicht en roemde Van Iperen als een Zuil van Pallas. Hij wenste hem

18 Van Iperen, *Afscheid*, 118-119.

19 Van Iperen, *Afscheid*, 119.

20 Van Iperen, *Opvoedinge*, i.

21 Van den Akker, ‘Nieuwlichterij of bijbels geloven?’, 18-36.

22 Van Iperen, *Afscheid*, 140.

23 *Mc*, 25 juli 1778.

24 ZB, HS. 6197 f.57, J. van Iperen aan J. Ermerins, 1778.

25 De Mooi, *Jona Willem te Water*, 52.

welvaart en alle goeds toe met zijn vrouw en kinderen in zijn nieuwe vaderland en hoopte dat nieuwe roem hem daar ten deel zou vallen. Tussen neus en lippen door liet Bellamy doorschemeren dat Van Iperens vertrek te maken had met laster en strijd:

De zwarte en felle strijd, begrimm' vrij uwe faam
 Hij die een ziel bezit, zal eeuwig aan U denken.
 Geen bitsche lastertaal moet Ed'le geesten krenken
 De Wijsheid en de Deugd behoeden hunne naam.²⁶

5.2. Het eerste deel van de tocht

Wij wenschten elkander geluk, dankten God met aandoeninge, welke men mischien aan de wal niet kent, en dronken een glaasje Kaapsche muskaatwijn op onze verdere behoudene reize.²⁷

Over zijn zeetocht naar Batavia zijn wij enigszins geïnformeerd door enkele brieven die Van Iperen aan boord schreef. In zijn intrepreek te Batavia vertelde hij ook het een en ander over de reis. Verder schreef hij een verhandeling voor het Bataviaasch Genootschap over het verbeteren van zeekaarten, waarin hij melding maakte van enkele gebeurtenissen tijdens de zeetocht. Dankzij deze bronnen kunnen wij ons enigszins een beeld vormen van de reis. Helaas zijn acht brieven die hij schreef aan de Kamer van Zeeland van de VOC met gegevens over de reis verloren gegaan.²⁸

Van Iperen toonde zich geïnteresseerd in de navigatie aan boord. In een brief aan Ermerins gaf hij nauwkeurig verslag over het stellen van het kompas, de tonnen die men passeerde voordat men op volle zee terecht kwam dat met saluutschoten gepaard ging. Hij deelde de peilingen mee: 'wij peilden Westcappel op 3 en een halve mijl'. Ook deed hij verslag van het zonnetje schieten 'om den middag te meten'. Van zeeziekte ondervond Van Iperen weinig last, zijn zoons Laurens en Josua des te meer. In het Kanaal aangekomen, maakten de krijtrotzen van Engeland grote indruk op hem. 'De gezichten zijn vreemd en heerlijk'. Nu hij de hoge kusten van Frankrijk en Engeland in ogeschouw nam, schoot hem de benaming 'de Lage Landen' voor zijn vaderland te binnen. Het wemelde van de schepen in het Kanaal. In een postscriptum maakt hij gewag van een Engels oorlogsschip. In deze tijd hing de dreiging van de vierde Engelse oorlog in de lucht en hij was niet positief over het gedrag van de Engelse loodsen in het Kanaal:

²⁶ BZ (1848) 194, 195.

²⁷ ZB, HS. 6197, J. van Iperen aan Ermerins, 1778.

²⁸ ZB, HS. 2013, J. van Iperen aan J.W. te Water, 20 december 1778.

Eenige engelse lootzen van Dower zijn bij ons aan boord geweest, die zin in onze Guinees hadden en ons terug naar Duijns wilde brengen.²⁹

Al spoedig kwamen ook de gevaren van het leven op zee om de hoek kijken. Hij ontving de mededeling dat 's nachts op een schip dat hen vergezeld had, een man overboord was geslagen. Blijkbaar had het bericht zoveel indruk op hem gemaakt dat hij er een postscriptum aan wijdde. Hij besloot zijn brief aan Ermerins met de groet: 'Goede nacht lieve vriend, God zij met u en de uwen, Adieu.'³⁰

Ook voor Van Iperen zou de reis niet zonder tegenslagen en verdriet verlopen. Zijn jongste zoontje overleed aan boord:

Helaas! Ons jongste zoontje verlooren wy. Het inkisten, het overboord zetten! Myn God ! Welke akelige, welke hertstoewringende verrichtingen!³¹

Verder zou het aanstootgevende gedrag van zijn dochter hem zorgen gebaard hebben.³²

Op 2 oktober 1778 zette een gebeurtenis hem aan het denken. Zij bevonden zich op 3 graden en 11 minuten ten noorden van de evenaar. De stuurman van een Frans slavenschip praaide hen en vertelde hen dat hij zich op 18 graden bevond. Voorwaar geen klein verschil. De Franse kaartmakers en zeelieden werden echter sinds enige tijd gelast om de eerste meridiaan op *Isle de Palma*, het meest noordelijke van de Canarische eilanden, te stellen. Vanwege het feit dat ieder land zijn eigen eerste meridiaan stelde konden dergelijke misverstanden ontstaan. Van Iperen zou hieraan in Batavia een verhandeling wijden.³³

Op 11 oktober 1778 bereikte men de evenaar en ook dit was goed voor een nieuwe gewaarwording. De orders van de compagnie luidden dat men de zogenaamde *Wagenweg* moest aanhouden, maar het lukte in het geheel niet: de stromen en de winden maakten dat onmogelijk. De stuurman en bootsgezellen waren door deze stromen en winden nog nooit zo oostelijk geweest. Normaal gesproken hadden de schepen van de Oost-Indische Compagnie te maken met langdurige stilte en ondragelijke hitte, maar tijdens deze reis was de warmte dragelijk en stond er een frisse zuidwestelijke wind. Men kon het niet verklaren. Van Iperen dacht aan James Cook, die rond de evenaar evenmin windstilte kende, maar altijd frisse koelte. Op geen van de Hollandse zeekaarten stonden deze winden echter vermeld.

29 ZB, HS. 6197, J. van Iperen aan Ermerins, 1778.

30 ZB, HS. 6197, J. van Iperen aan J. Ermerins, 1778.

31 Van Iperen, *Intree-rede*, 46.

32 Troostenburg de Bruyn, *Biographisch woordenboek*, 210.

33 Van Iperen, 'Eenige waarnemingen, over de nuttigheid van het verbeteren onzer Hollandsche zeekaarten, naar de Engelsche en Fransche', in: *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* I (Batavia 1779) 265.

Van Iperen had echter een Engelse globe van Adams in bezit. Deze globe stond bekend als zeer nauwkeurig. Toen hij deze raadpleegde, ontdekte hij dat deze winden wel degelijk op deze globe stonden aangegeven. Hij was van mening dat het oostelijk afdrijven van de passaatwinden een positieve invloed kon hebben: men kon er gemakkelijker kaap Augustijn door vermijden. Hij meende dan ook dat het goed zou zijn om deze ook op de Hollandse zeekaarten aan te tekenen.³⁴

Op het zuidelijk halfrond ging een wereld voor hem open. Zo was hij onder de indruk van de ‘dikbewolkte hemelkreizen’ tussen de keerkringen. Volgens hem waren deze zo mogelijk nog indrukwekkender dan de vuur- en wolkkolom van Mozes of het kruis van Constantijn. ‘Het heerlyk schouwspel der natuur, ’t geen myne oogen telkens zagen, was nieuw, vreemd, verrukkelyk.’³⁵ Met verwonderde ogen keek hij naar de sterrenhemel:

Aan het Zuidelyk halfrond zag ik blinkende, twinkelende diamant-glinsterende gesterntens (...) welke ik, in Europa, nimmer had waargenomen en die, in helderheid, de Noordelyke sterrenbeelden overtreffen.³⁶

Als liefhebber van de wetenschap had hij twee microscopen meegenomen: een eenvoudige Engelse zakmicroscoop en een microscoop van Dellebarre waarvan hij hoog opgaf.³⁷ Louis François Dellebarre (1726-1805) was een Fransman die met tussenpozen in Nederland vertoefde. Hij meende een oplossing gevonden te hebben voor een probleem in de microscopie, namelijk de kleurschifting die optrad bij samengestelde microscopen. Dellebare dacht dat dit verschijnsel ondervangen kon worden door een combinatie van kroon- en flintglas (holle en bolle lenzen) toe te passen in het oculair in plaats van het objectief. Toch bleek Dellebarre’s visie onhoudbaar te zijn; wanneer het objectief geen goed beeld geeft, kan het oculair dit niet ondervangen. In de jaren zeventig van de achttiende eeuw doorzag men de denkfout van Dellebarre nog niet; de Franse Académie des Sciences et des Belles Lettres verleende Dellebarre een zilveren onderscheiding.³⁸ In het jaar voor Van Iperens vertrek stond in *De Middelburgsche courant* een lovend artikel over de microscoop van Dellebarre.³⁹

34 Van Iperen ‘Eenige waarnemingen’, 267-268.

35 Van Iperen, *Intree-rede*, 47.

36 Van Iperen, *Intree-rede*, 47.

37 Josua van Iperen, ‘Antwoord op de Vrage: Mag een natuuronderzoeker, uit de reeds gemaakte waarnemingen en proefondervindingen, verdere gevolgen trekken ter uitvorsching van de nog onbekende oorzaken der verschynselen? Zoo ja, hoe verre mag hy daarin voortgaan? En welke regelen moet hy daaromtrent in agt nemen?’, in: *Verhandelingen uitgegeven door het Zeeuwisch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen* IV (Middelburg 1775) 40, 41.

38 M. Fournier, ‘Nederlanders en de ontwikkeling van de microscoop’, *Nederlands Tijdschrift voor geneeskunde* (1991) 24-36; *Kleinkijkerij, microscopen en microscopisten in Nederland tot het begin van de 19^e eeuw, uitgave museum Boerhaave*, 35-36.

39 *Mc*, 29 juli 1777.

Zijn zaktelescoop kon Van Iperen op 8 november 1778 goed gebruiken. Op het wateroppervlak werden grote bruine vlekken waargenomen die men niet kon duiden. Waren het zeeplanten of was het een soort kroos? De onderstuurman vermoedde dat het viskuit was. Op zijn verzoek stuurde de kapitein een bierglas vol van het bruine drabbige vocht naar Van Iperen. Hij liet er zijn maaltijd voor koud worden. Aanvankelijk wilde hij het goedje met zijn microscoop van Dellebarre onderzoeken, maar deze was gezien de slingering van het schip niet te gebruiken. Zijn Engelse zakmicroscoop was beter hanteerbaar. Nauwkeurig beschreef hij zijn verrichtingen en waarnemingen.

Even daarom nam ik mijn engelsch zakmikroskoop, en vulde het grootste glazenbuisje met het gevangen water, uit het bierglas, hebbende hetzelve, van onder aan met was gestopt. Toen hield ik het voor de kaers, en keek door het loepje, wanneer er zich, behalve eenige fraaie luchtbelletjes aan de binnenwanden, niet dan eene verwarde beweginge in voordeed, welke mij tot een spoedige vergrootinge deed besluiten.⁴⁰

In acht tekeningen legde hij zijn waarnemingen vast. Het viel hem op dat de bewegingen die hij waarnam tegen de wetten van de hydraulica ingingen. Hij concludeerde dat het om levende wezens moest gaan, die hij 'zeeschepseltjes of zeeinsecten' noemde. De fysicotheoloog kwam weer bij hem boven: hij aanbad God die aan deze kleine wezentjes zoveel bewegingskunst had geschonken.

Te Haarlem werd zijn epistel ter beoordeling voorgelegd aan Martinus van Marum (1745-1837) en Jan Engelman (1710-1782). Laatstgenoemde was arts te Haarlem en geïnteresseerd in natuurlijke historie, waarbij zijn werk aanvankelijk sterk gestempeld werd door de fysicotheologie, maar later liet hij die achterwege.⁴¹ Martinus van Marum was in 1776 door de magistraat van Haarlem benoemd tot onbezoldigd lector in wijsbegeerte en geschiedenis aldaar en een jaar later werd hij aangesteld als directeur van het kabinet der natuurlijke zeldzaamheden van de Nederlandsche Maatschappij. Ook zijn werk had een fysicotheologische inslag. Tevens beklemtoonde hij het nut der wetenschap.⁴² Martinus van Marum zou van Van Iperens aantekeningen een uittreksel maken, maar van een publicatie is het niet gekomen.⁴³

Op weg naar Azië, een reis die gewoonlijk acht maanden duurde, had men verversing nodig. In 1652 had de VOC besloten om een permanente verversings-

40 NHA, KHMW, inv. 54, 20 december 1778.

41 B.C. Sliggers, 'Honderd jaar natuurkundige amateurs te Haarlem', in: A. Wiechman en L.C. Palm (ed.), *Een elektriserend geleerde. Martinus van Marum, 1750-1837* (Haarlem 1987) 77-79.

42 B. Theunissen, 'Martinus van Marum (1750-1837). Ten nutte en ten genoegen van de ingezetenen', in: Wiechman en Palm (ed.), *Een elektriserend geleerde*, 11-32.

43 NHA, KHMW, inv. 13, 1034.

plaats in te richten aan Kaap de Goede Hoop.⁴⁴ Op weg hierheen kwam men langs twee eilanden: Tristan d'Ancuna en Alvarez. Bij deze eilanden raakten de stuurlui van de *Europa* gedesoriënteerd. Op 16 november 1778 kreeg men eerstgenoemd eiland in zicht. Men voer op 36 gr 36 min zuiderbreedte. Maar volgens de zeeboeken ligt Tristan op 9 gr 21 m oosterlengte. Het bestek moest daarom verbeterd worden. Op 28 november werd het hun vreemd te moede. Hoe kwam het dat men nog steeds geen land ontwaarde? Want volgens het verbeterde bestek, zou men nu al over het gebergte gevaren moeten zijn en zich diep landinwaarts bevinden! Van Iperen raadpleegde opnieuw zijn globe en kwam met een antwoord.

Evenwel myne Globe van Adams hielp ons wederom uit den dut, en ik vertoonde, dat, op die Globe, hoe klein ook van bestek, Tristan meer dan vier graden westelijker lag, dan op onze Hollandsche Paskaarten.⁴⁵

Men had het voordeel dat het dag aan dag zonnig weer was, zodat men met behulp van de octant op de juiste breedte was gebleven, maar Van Iperen realiseerde zich dat met regenachtig weer, wat nogal eens voorkomt rond de Kaap, men het spoor snel bijster zou zijn geraakt door de onduidelijkheid van de Hollandse zeekaarten. Doordat men op de juiste breedte was gebleven kon men op 29 november 1778 de tafelbaai bereiken.

5.3. Verblijf te Kaap De Goede Hoop

*Thans waait de zuidoosten wind, de tafelberg heeft zijne karé pruik op, de standert op de reede is gestreeken, men kan bezwaarlijk over straat gaan, de keytjes vliegen tegen de glazen, als of het hagelde, en een legioen van booze vliegen kwelt ons.*⁴⁶

Ondanks de weersomstandigheden en de overlast van de vliegen schreef hij op 20 december 1778 een enthousiaste brief aan Jona Willem te Water. Hij stuurde enkele moerstenen en 'cubijksteentjes' mee, in de hoop dat zij het waard gevonden werden om toegevoegd te worden aan de collectie 'Naturalia' van het Zeeuwsch Genootschap. Eergevoelig als hij was, liet hij er geen misverstand over bestaan dat het hem te doen was om zijn eigen 'nagedachtenisse'.

Al doende met zijn 'moer- en cubijksteentjes', die hij bestudeerde onder de microscoop, verwees hij naar de illustraties uit het bekende boek van Henry Baker (1698-1774). Baker was een Londense geleerde die in 1743 een werk publiceerde getiteld *The microscope made easy*, dat ook in het Nederlands werd vertaald onder de titel *Het mikroskoop gemakkelyk gemaakt, of gemeenzaame beschryving, van allerley*

44 Ad Biewenga, *De Kaap de Goede Hoop, een Nederlandse vestigingskolonie 1680-1730* (Amsterdam 1998) 13.

45 'Van Iperen, 'Eenige waarnemingen', 269.

46 ZB, HS. 2013, J. van Iperen aan J.W. te Water, 20 december 1778.

werktuigen, die men gebruikt om zeer kleine diertjes en andere voorwerpen, klaar en duidelyk, vergroot zynde, te beschouwen; met al het gene daartoe hoort. Dit werk werd gebruikt door amateurs die belangstelling hadden voor microscopie en Van Iperen achtte het boek blijkbaar belangrijk genoeg om het mee te nemen naar zijn nieuwe vaderland.

Terwijl hij de steentjes bestudeerde, kwam hij tot een theorie over het ontstaan van bergen. De visie dat bergen zoals de Alpen en het Andesgebergte onder water hadden gestaan tijdens de zondvloed, achtte hij onwaarschijnlijk. Het scheen hem meer aannemelijk dat de bergen waren ontstaan door een reusachtig kristallisatieproces op de derde dag van de schepping.

(...) trouwens, wat verhindert mij te geloove, dat de alpen, andes, atlas, de menigte van pieken, en ook onzen tafelberg, even gelijk Basan bergen Gods zijn, dat is groote uitschietende crystallizatie van de versch geschapene natuur, op den derden dag? indien men dat systeme aanneemt, zullen vele onderaardsche en uitsteekende rotschverschijnzelen gemakkelijk verklaard worden.⁴⁷

Het is de vraag of deze gedachten spontaan bij hem zijn boven gekomen, of dat hij deze al eerder ontwikkeld had. Hij was namelijk op de hoogte van het werk van Buffon, die er minder conventionele gedachten op na hield over het ontstaan van de aarde.⁴⁸

Als predikant maakte hij kennis met de Nederduits gereformeerde kerk te Kaap de Goede Hoop. Zij bestond uit 2000 zielen en werd gediend door drie predikanten. De toestand van de gemeente was echter zorgelijk. Een van de predikanten zou binnenkort met emeritaat gaan en het zag er naar uit dat er in zijn plaats geen nieuwe predikant beroepen zou worden, hoewel er veel werk te verrichten was. Er waren kinderen van anderhalf jaar oud die nog ten doop gehouden moesten worden. Vanuit het achterland moest men soms bijna een maand lang reizen voor men bij de gemeente gearriveerd was. Deze situatie ging hem aan het hart: 'Men heeft het over het planten van het Evangelie maar verwaarloosd het Christendom'. Hij vroeg daarom aan Te Water om in het vaderland een goed woordje te doen voor deze gemeente.

Ook deed hij een pleidooi voor een Latijnse school. De plaatselijke predikant Johannes Petrus Serrurier vertelde dat men een salaris van zestig rijksdaalders per maand kon uitbetalen. Een jongeman zou hier een goed bestaan kunnen opbouwen en een geschikte levensgezellin kunnen vinden. Frisse en bekoorlijke meisjes waren er genoeg. Van Iperen drukte Te Water op het hart om geen brekebeen naar de Kaap te sturen en verzocht hem om bij Adriaan Kluit, destijds hoogleraar aan de illustre school te Middelburg, te informeren naar potentiële kandidaten.

⁴⁷ ZB, HS. 2013, J. van Iperen aan J.W. te Water, 20 december 1778.

⁴⁸ Zie hoofdstuk 14.

Van Iperen genoot van de natuur: hij zag rode springbokjes, wolven, tijgers, gieren en arenden. Hij schreef over ‘duizenden bloemen’ die zelfs bloeiden op de dorre toppen. Ook repte hij van buitengewoon grote molshopen. In de diergaarden pikten de brutale kraanvogels andere dieren de ogen uit. Ooit kocht hij tijdens de veiling in Lillo een tweedelig werk over Kaap de Goede Hoop van Peter Kolbe, nu kon hij het met eigen ogen aanschouwen.

Een waereld van natuurwonderen, ’t gezicht alleen van dit alles is mijne reize naar de Kaap waardig, overwaardig.⁴⁹

Opgetogen was hij over de boeren van Afrikaanse land. Deze boeren hadden zich in de loop der tijden gevestigd op de Kaap, om de schepen van de VOC van voedsel te kunnen voorzien. Hij vergeleek ze bij de ‘aloude patriarchen’. Sommigen bewoonden boerderijen die groter waren dan bepaalde gehuchten op Walcheren.⁵⁰

Geheel in de lijn van zijn *Brieven over het Hooglied* meende hij ook nu weer allerlei parallellen te kunnen trekken met het land en de tijd van de Bijbel. Honderden ‘texten der schrifture’ waren hem door ‘enige coup d’ oeils’ duidelijk geworden. Hij verzuchtte dat wanneer Coccejus, Vitringa en anderen hier geweest waren, zij heel wat pennen en riemen papier hadden kunnen sparen, en zij de uitlegkunde minder lastig en meer aannemelijk hadden kunnen maken. Het benadrukken van de noodzaak om de dingen met eigen ogen te zien is onmiskenbaar een verlichte trek. Deze komen wij ook tegen bij iemand als de reislustige arts Pieter van Woensel (1747-1808).⁵¹

Vol bewondering nam Van Iperen struisvogels in ogenschouw en bedacht dat deze dieren zeer nuttig konden zijn voor de bestudering van de genitaliën. Bij deze dieren had men geen microscoop nodig en men zou er de voorplantingsorganen van alle andere vogels mee kunnen verklaren. Hier redeneerde Van Iperen volgens het principe van de analogie, dat in de natuurlijke historie gangbaar was.⁵²

Hij kwam ook in contact met de arts Daniel Brand. Deze medische doctor en filosoof was volgens hem zeer geïnteresseerd in de Afrikaanse naturalia, en schreef hierover verhandelingen. Hij beval hem aan als lid van het Zeeuwsch Genootschap. Klaarblijkelijk bleef hij ook op reis naar zijn nieuwe vaderland genootschapsman en vergat hij ook in dezen het Zeeuwsch Genootschap niet.

Was er niets negatiefs te melden uit Cabo? Jawel, voor ‘enige vette soppen’ was het wel noodzakelijk om enkele ‘souptabletjes’ mee te nemen. Waarschijnlijk doelde hij op de soeptabletten of koekjes die zeevarenden bij zich hadden en die van belang werden geacht ter aanvulling op de maaltijden.⁵³

49 ZB, HS. 2013, J. van Iperen aan J.W. te Water, 20 december 1778.

50 ZB, HS. 2013, J. van Iperen aan J.W. te Water, 20 december 1778.

51 Ernestine van der Wall, ‘Religie en verlichting: een veelzijdige verstandhouding’, in: Van der Wall en Wessels (ed.), *Een veelzijdige verstandhouding*, 18.

52 Zie hoofdstuk 14.

53 VI (1777) 439.

Ook was het oponthoud pijnlijk voor zijn portemonnee. De lectuur was gering, de hebzucht groot. Hij moest er dan ook heel wat ‘ducaten en spaanse matten’ laten zitten. Maar als predikant, die hier als een ‘groot heer’ geacht wordt, moest hij zijn fatsoen bewaren. Tijdens zijn verblijf op Kaap de Goede Hoop probeerde men hem nog tegen te houden om naar Batavia door te reizen. Aan Te Water liet hij doorschemeren dat men hem wel in Cabo zou willen houden. ‘Aan boord zelfs en aan de Kaap de Goede Hoop, ik had haast de Kwaade Hoop gezegd, onthutste men, nu en dan, de mynen niet weinig. Evenwel al die vale spoken en mismoedige vooruitzichten maakten my niet vervaard’.⁵⁴ Uit een postscriptum blijkt, dat nog vóór hij in Batavia was aan gekomen, er reeds moeilijkheden waren over hem bij de kerkenraad van zijn aanstaande gemeente. Van Iperen was echter goedsmoeds:

Het geschrift des kerkenraads van batavia meene ik met eene versnedenen zwa-velstok te kunnen wederleggen. Ik heb in eene predikatie, het een en ander gezegd, dat van gevolg zou kunnen zijn. Vale.⁵⁵

Het is niet duidelijk wat hij hiermee bedoelt. Een brief over dit onderwerp bevindt zich niet in de correspondentie met de classis Walcheren. Van een officieel schrijven zal dus wel geen sprake zijn. Hij eindigde zijn brief met: ‘groet de vrienden met name, wij gaan op reize’.⁵⁶

5.4. De verdere reis

Over het tweede deel van de reis zijn wij minder goed geïnformeerd. Op 23 januari 1779 kwam de *Europa* in een flinke storm terecht. Men had zojuist het eilandenaar *St Paulo* en *Amsterdam* bereikt en Van Iperen dacht dat men schipbreuk zou lijden. Gelukkig ‘verruimde de Goddelijk goedheid de wind een weinig’ en ont-snapte men aan dit gevaar. Van Iperen dacht hier later over na en besepte dat hij aan veel ellende was ontkomen.

Maar hoe rampzalig moet het er uitzien, als men eens, in eenige dagen geen zon kan vinden, en ondertusschen, aldaar, met aanhoudende stormbuyen, beloo-pen wordt: daar de ligginge dier onweerseilanden, indien ik dezelve dus noe-men mag, op ettelyke oude kaarten, zeer verschillende, tusschen de 88 en 96 Graden, gemerkt staan?⁵⁷

Van Iperen nam de kusten en de eilanden goed in zich op en tekende deze na. Als hem op deze zeereis een ding duidelijk was geworden, dan was dat wel het belang

⁵⁴ Van Iperen, *Intree-rede*, 45.

⁵⁵ ZB, HS. 2013, J. van Iperen aan J.W. te Water, 20 december 1778.

⁵⁶ ZB, HS. 2013, J. van Iperen aan J.W. te Water, 20 december 1778.

⁵⁷ Van Iperen, ‘Eenige waarnemingen’, 270.

van goede kaarten. Hij kwam tot de conclusie dat de Hollandse zeekaarten niet nauwkeurig genoeg waren en men van de Fransen en Engelsen nog veel kon leren.⁵⁸

5.5. Aankomst en huisvesting te Batavia

*Te Veere was ik een bedelaar, en hier ben ik een heer, die voor 's Gravenhage of Amsterdam niet zou willen opstaan.*⁵⁹

Op 28 februari 1779 zette Van Iperen vanuit het 'dood Ter Vere' voet aan land in het 'levendige Batavia'.⁶⁰ Het was gebruikelijk dat een nieuwe predikant een maand lang onderdak kreeg bij een van de andere predikanten. Van Iperen logeerde met zijn gezin bij Jacob Casper Metzlar (1751-1824), die zelf in 1777 predikant geworden was te Batavia.⁶¹ Vervolgens huurde men voor hem een gemeubileerde buitenplaats, die eerst was bewoond geweest door de predikant Johannes Jacobus Meijer (1734-1806). Meijer was een Euraziat afkomstig uit Ceylon. Na zijn studie in Nederland was hij predikant geworden te Batavia, maar in 1775 werd hij geschorst na een conflict met zijn collega Theodorus Vermeer. Van Iperen kreeg verder de beschikking over een rijtuig, een span paarden en vijf slaven en vier slavinnen. Reinier de Klerk, evenals Van Iperen Middelburger van geboorte, schonk hem een duizend rijksdaalders en datzelfde bedrag ontving hij ook van de ouderling van de Lutherse gemeente, majoor Jan Andries Duurkoop.⁶² Van Iperen was hier zeer beduusd van:

Hooge hemel! Was 'er immer in de waereld een land, waar in men de aankomelingen, met sterkere drangredenen, tot hunnen plicht wist aan te wakkeren?⁶³

Niet voor niets had hij dan ook het gevoel dat hij in Veere een bedelaar was geweest maar nu een heer was geworden. Hij zou nu zelfs voor Amsterdam of Den Haag niet willen opstaan.⁶⁴ Tegen Ermerins schepte Van Iperen op over zijn nieuwe bestaan. Hij zou een huis bewonen zo groot als een gemiddeld buiten op Walcheren. Met trots vertelde hij over zijn slaven en slavinnen, zijn paarden en rijtuigen.⁶⁵

58 Van Iperen, 'Eenige waarnemingen', 271-272.

59 ZB, HS. 2054, J. van Iperen aan J.W. te Water, oktober 1779.

60 ZB, HS. 2054, J. van Iperen aan J.W. te Water, oktober 1779.

61 Metzlar, 'Fragment eener reize van Tessel naar Batavia', in: *VI II* (1816) 181; Troostenburg de Bruyn, *Biographisch woordenboek*, 296-297.

62 Wachter, *Lyk- en lof-rede*, 23; Ary Huysers, *Het leeven van Reinier de Klerk, gouverneur generaal van Nederlands Indie* (z.p. 1788) 1; Troostenburg de Bruyn, *Biografisch woordenboek*, 288-289; ZB, HS. 2054, J. van Iperen aan J.W. te Water, oktober 1779.

63 Van Iperen, *Intree-rede*, 85.

64 ZB, HS. 2054, J. van Iperen aan J.W. te Water, oktober 1779.

65 ZB, HS. 6159, f. 26, J. van Iperen aan J. Ermerins, 20 januari 1780.

Zijn aankomst moet in schrill contrast gestaan hebben met die van sommige andere predikanten. Want er was te Batavia altijd een potentieel aan predikanten aanwezig dat geen aanstelling kreeg in de stad of elders in de kerken van de archipel. Het feit dat een zendende classis afspraken of toezeggingen had gedaan, betekende nog niet dat men ook daadwerkelijk aan de slag kon. Het beleid lag in feite in handen van de Raad van Indië.⁶⁶ Waarschijnlijk moeten wij echter bij deze werkloze predikanten denken aan personen die in het vaderland het een en ander op hun kerfstok hadden, zoals Renatus Stenhuis. Op dergelijke personen stond men in Batavia niet te wachten. Vandaar dat de vraag naar predikanten onverminderd groot bleef en zelfs toenam.⁶⁷

5.6. Intrede

*(...) ó Gemeinte van Batavia, ontfang my in liefde, uit de rechterhand der Albesturende Voorzienigheid, als een wachter op de muuren van dit uw Ziön, als een wachter die (...) getrouwelyk zal waarschouwen, als 'er een tyger, een krokodil, zich zien laaten, die het op het bederven van uwe zielen en op het verslinden van deugd en vernuftige godsdienstoeffeninge gemunt hebben.*⁶⁸

Op 7 maart 1779 deed Van Iperen intrede in zijn nieuwe gemeente. Deze dienst vond plaats in de Hollandse Kerk. Deze kruiskerk stond midden in de stad en was van binnen 'vry hoog en luchtig' met een 'cierlyke preekstoel en zeer fraeje en net geverniste gestoeltens'.⁶⁹ Van Iperen zag zichzelf als de profeet Jona, met als taak de mensen tot bekering op te roepen, onder bedreiging van een spoedige ondergang van de stad en de kolonie.⁷⁰ Een insteek die traditioneel aandoet. Meer verlichte ideeën zou hij naar aanleiding van de Bijbeltekst ontvouwen. De dreigende woorden relativeerde hij door te zeggen dat hij betere gedachten had en hij 'het troostrijk Evangelie' wilde verkondigen.⁷¹ Hij vroeg de gemeente om hem te aanvaarden als boezemvriend, broeder, vader, gezant en engel van hun hemelse bruidegom. Zichzelf zag hij als een kaars die reeds voor de helft was opgebrand. Hij was grijs geworden in de vaderlandse kerken. Maar een kaars die zover was opgebrand, gaf volgens hem het 'gestadigste licht'.⁷²

66 F. A. van Lieburg, 'Het personeel van de Indische Kerk', in: G.J. Schutte (ed.), *Het Indisch Sion. De Gereformeerde Kerk onder de V.O.C.* (Hilversum 2002) 89.

67 ZA, Classis Walcheren inv. 69, 70 div. brieven.

68 Van Iperen, *Intree-rede*, 67.

69 François Valentijn, *Beschryvinge van Groot-Djava, ofte Java Major IV* (Dordrecht-Amsterdam 1726) 235-236.

70 Van Iperen, *Intree-rede*, 67.

71 Van Iperen, *Intree-rede*, 68.

72 Van Iperen, *Intree-rede*, 50.

Uitgangspunt voor de verkondiging was 2 Tim 1: 7: ‘Want God heeft ons niet gegeven een geest der vreesachtigheid, maar der kracht, en der liefde en der gematigdheid.’⁷³ In zijn preek analyseerde hij de begrippen vreesachtigheid, kracht, liefde en gematigdheid. Vreesachtigheid definieerde hij als een zwakheid van geest, een vrucht van de natuurlijke verdorvenheid. Door vreesachtigheid is men niet in staat zich te redden. Hij illustreerde dit aan de hand van wat natuuronderzoekers beweerden over de ‘bliksemende ogen’ van de basilisk, waarmee dit dier een zodanige angst inboezemt, dat andere dieren niet meer in staat zijn te vluchten.⁷⁴ De basilisk is een fabeldier uit de mythologie die met zijn ogen kon doden.⁷⁵ Een bijbels voorbeeld gaf hij ook: de ‘terror panicus’ die Benhadad overkwam volgens 2 Koningen 7.⁷⁶

Met nadruk betoogde hij dat men de vreesachtigheid wel diende te onderscheiden van een verschijnsel dat de vromen kenden, namelijk: ‘de Heere vrezen met bevinge’. Deze vrees moest namelijk positief geduid worden omdat zij eerbied voor God inhoudt. Zij houdt de godsvrucht levendig, en weerhoudt de mens van het plegen van ongerechtigheid. Zonder deze vrees was er ‘geene volernstige deugdsbe-trachtinge’ mogelijk en zij diende ook tot veiligheid voor de mens.⁷⁷ Deze eerbied bewerkstelligde ook heldenmoed, zoals blijkt bij Mozes en Aaron, Samuel en Elia, die juist vanuit hun ontzag voor God op onverschrokken wijze de mensen konden tegemoet treden.

Van Iperen gaat hier uitvoerig op in vanuit apologetische motieven, omdat vrienden beweerden dat angst ‘de uitvindster en baarmoeder der godsdienst’ zou zijn.⁷⁸ Hij noemde geen namen, maar wellicht heeft hij gedacht aan iemand als Thomas Hobbes, die in zijn *Leviathan* (1653) religie definieerde als ‘vrees voor onzichtbare machten’.⁷⁹ Van Iperen probeerde deze visie dat angst de bron van religie zou zijn te weerleggen. Allereerst liet hij zien dat deze gedachte niet nieuw was. Reeds Ovidius en Plutarchus hadden deze zienswijze geopperd.⁸⁰ Ten tweede probeerde hij duidelijk te maken dat hier sprake was van een verkeerde voorstelling van zaken. Hij erkende weliswaar dat heidense wetgevers, koningen en priesters inspeelden op ‘bijgelovige vreesachtigheid eener blinde en onkundige menigte’, maar stelde daar tegenover dat bij het verbreiden van de christelijke godsdienst juist het tegenovergestelde had plaatsgevonden. De apostelen hadden de opdracht om ‘alle slaafsche vreeze, uit een verkeerd denkebeeld der hooge Godheid ontsproten, met

73 Van Iperen, *Intree-rede*, 1.

74 Van Iperen, *Intree-rede*, 8.

75 Maarten Timmer, *Van Anima tot Zeus: encyclopedie van begrippen uit mythologie, religie, alchemie, cultuurgeschiedenis en analytische psychologie* (Rotterdam 2001) 91.

76 Van Iperen, *Intree-rede*, 8.

77 Van Iperen, *Intree-rede*, 10.

78 Van Iperen, *Intree-rede*, 15.

79 Jianhong Chen, ‘De definitie van religie in Hobbes’ *Leviathan*’, in: Maurice Adams en Willem Lemmens (ed.), *Hobbes in de schaduw van Leviathan* (Kapellen 2007) 109-126.

80 Van Iperen, *Intree-rede*, 15.

wortel en tak uit te roeien'.⁸¹ Zij waren verplicht om de mensen te brengen tot 'het kinderlyk vertrouwen op eenen verzoenden en liefhebbenden Vader, mitsgaders de hope der heerlykheid'.⁸²

Na deze polemiek met de vrijdenkers ging hij over tot de behandeling van de drie positieve begrippen uit de tekst.⁸³ Volgens Van Iperen verstonden de kerkvaders onder het woord 'kracht' de mogelijkheid om wonderen te doen. Maar hij dacht zelf ook aan het onbevreesd verantwoording afleggen, zoals Stefanus en Paulus dit hadden gedaan. Hij betrok daar ook 'een hemelse welsprekendheid' bij, zoals volgens hem de prediking van Paulus gekarakteriseerd kon worden.

let er op, myne Broeders, deze was de geest der kracht, in onzen text, vermeld: deze was die yverige die doordringende, die door herten en nieren boorende, die treffende, die alles overwinnende, die platte, eenvoudige, klaare, onweder-sprekelyke, naive, balzemende en hemelsche welsprekendheid, met welke de eerste christenleeraars in eene ruime mate, begiftigd werden.⁸⁴

Met het begrip 'liefde' werd volgens Van Iperen heiliging verstaan. De gehele wet wordt immers vervuld door de liefde. Onder liefde kan men vervolgens denken aan ouderliefde, broederliefde, liefde voor het vaderland en platonische liefde. Maar er is veel meer in te vinden en daarom stelde hij voor om deze paradijsvrucht te 'ontbolsteren'.⁸⁵ De hoogste liefde is volgens hem de algemeen menselijke liefde. Hij baseert zich op 2 Petrus 1: 7: 'Voeg bij de Godzaligheid broederliefde en bij de broederliefde liefde jegens allen'. Is er bij jodendom en islam haat tegen anderen te vinden, Jezus leerde liefde tot allen, zonder partijschap. Alle volken moesten zonder onderscheid onderwezen en gedoopt worden.⁸⁶ Deze gedachte lijkt veel op die van de zogenaamde 'verlichte christenen', bij wie religie haast samenviel met mensliefde en afkerig was van belijdenisdwang.⁸⁷ De christelijke openbaring was in hun visie slechts een bepaalde versie van de oorspronkelijke, natuurlijke religie.⁸⁸ Maar zover als de 'verlichte christenen' ging Van Iperen niet. Zo hield hij vast aan de openbaring, die ons met de liefde van Christus vertrouwd maakt:

81 Van Iperen, *Intree-rede*, 16.

82 Van Iperen, *Intree-rede*, 16.

83 Van Iperen, *Intree-rede*, 18.

84 Van Iperen, *Intree-rede*, 24.

85 Van Iperen, *Intree-rede*, 28.

86 Van Iperen, *Intree-rede*, 29-34.

87 Ernestine van de Wall, 'Religiekritiek en apologetiek in de achttiende eeuw. De dynamiek van een debat', *De Achttiende Eeuw* 32 (2000) 18.

88 Van der Wall, 'Religiekritiek en apologetiek', 21.

Die overpeinzinge alleen zou genoeg zyn, om my, indien ik een Jood, Turk of heiden ware, tot de omhelzinge der Evangelische belydenisse, onwederstaanbaar over te halen.⁸⁹

Hierna behandelde hij het begrip gematigdheid. Hij verwees in dit verband naar Aristoteles die gewoon was alle deugden tussen twee ondeugden te plaatsen. ‘De middelmaat is het richtsnoer van alle deugdsbetrachtingen.’⁹⁰ Het was volgens hem moeilijk om niet in allerlei uitersten te vervallen. Machthebbers bezweken er soms volgens hem nogal eens voor.

Gewaande godsspraken, sibbelynsche boeken, heilige kiekens, vogelgeschrey van uilen en roerdompen, sterrekykeryen, het omwroeten en bekyken van vuile darmen en stinkende ingewanden, en ik weet niet wat al ongerymdheden, waren de uitersten, aan welke zich die blinde leidlieden der blinden schuldig maakten.⁹¹

Gematigdheid is nodig om weerstand te bieden tegen ‘misselyke buitensporigheden’.⁹² Naar dit richtsnoer wenst Van Iperen zelf ook te leven. Hij hoopt in de gemeente in de geest van de tekst te kunnen werken, in kracht, liefde en gematigdheid.⁹³ Na kort verteld te hebben over zijn werkzaamheden in het vaderland en ook de wederwaardigheden rond zijn beroep en de reis naar Batavia aan de orde gesteld te hebben, sprak hij tenslotte tal van mensen toe, zoals de magistraat, de predikanten, ouderlingen en diakenen en de leden van de gemeente zelf.⁹⁴ Hij riep op te streven naar evangelische vrijheid en hij begreep niet waarom men hier bang voor zou zijn:

Onder alle de stelzels der Oostersche en Chineesche Staatkunde onder alle de Wetgeevende schikkingen der Oude Wyzen, en in den geheelen Koran van Muhamed, vindt men, nergens, zulke juiste verordeningen.⁹⁵

Met nog een laatste oproep tot levensheiliging besloot hij zijn intreepreek met de belofte uit het laatste Bijbelboek: ‘Die overwint, ik zal hem geeven met mij te zitten in mijnen troon, gelijk ik overwonnen heb, en ben gezeten met mijnen Vader in zijnen troon! Amen, ja amen!’⁹⁶ Wanneer wij de preek overzien valt ons het verlichte karakter hiervan op: zij bestaat voornamelijk uit een analyse van begrippen, die ten

89 Van Iperen, *Intree-rede*, 33.

90 Van Iperen, *Intree-rede*, 36, 37.

91 Van Iperen, *Intree-rede*, 38.

92 Van Iperen, *Intree-rede*, 40.

93 Van Iperen, *Intree-rede*, 45.

94 Van Iperen, *Intree-rede*, 42-69.

95 Van Iperen, *Intree-rede*, 59.

96 Van Iperen, *Intree-rede*, 70.

doel heeft om de gemeente aan te sporen tot een deugzaam leven. De preek heeft geen dogmatisch karakter, maar de nadruk valt op de ethiek.

5.7. Verhuizing naar Molenvliet

Al spoedig maakte Van Iperen in zijn omgeving kennis met wat hij zag als bijgelovige gewoonten en gebruiken. In zijn intreepreek had hij al gewaarschuwd tegen de ‘slinksche streeken, gierigheid, heersch- en vervolgzucht der bedriegelyke Waarzeggersen Duivelskünsteraars’.⁹⁷ Binnen de kortste keren kwam er een dergelijk heerschappij bij hem langs. Zijn slaven hadden deze persoon ontboden omdat er iets ontvreemd was en zij wilden dat de waarzegger hen zou informeren over de dief. Oplettend keek Van Iperen toe wat er gebeurde. De waarzegger liet de slaven en slavinnen in een kring rondom hem zitten, keek hen allen ernstig aan, nam een stuk brood en deed er allerlei bezweringen over. Vervolgens moesten ze allen van het brood eten. De waarzegger had een jongetje bij zich, wiens hand hij met olie insmeerde. In de hand van het jongetje verscheen de beeltenis van de dader. Vervolgens werd de dief ziek. Van Iperen geloofde er niets van. ‘Zulk eene waarzeggerij laat zich ligtelyk verklaren’ en hij nam zich voor een onderzoek in te stellen naar waarzeggers en er een verhandeling over te schrijven.⁹⁸

Lang bleef Van Iperen niet wonen op deze locatie in Batavia. Want al was hij met alle égarde ontvangen, de gezondheidstoestand van zijn gezin liet al spoedig te wensen over. Vooral zijn zonen Laurens en Frans waren er slecht aan toe.⁹⁹ Daarom kreeg hij vrij snel een huis aangeboden in de buitenwijk Molenvliet.¹⁰⁰ Na 1700 was men begonnen met de bouw van landhuizen en buitenverblijven aan het Molenvliet en deze buitenwijk gold als deftig en welgesteld.¹⁰¹

Niet alleen Van Iperen verhuisde uit de binnenstad; in de tweede helft van de achttiende eeuw was de trek uit de stad reeds op gang gekomen en rond 1780 was het zelfs zo dat hoegenaamd de gehele welgestelde burgerij uit de oude binnenstad was verdwenen.¹⁰² Dat de malaria Batavia zo in zijn greep had, werd hoogstwaarschijnlijk veroorzaakt door de visvijvers die in 1729 waren aangelegd. In het brakke en stilstaande water gedijden bepaalde muskieten die malaria veroorzaken uitstekend.¹⁰³

In Molenvliet had Van Iperen enkele kostgangers in huis, zoals een zoontje van de Middelburgse lakenkoopman Wisse ‘uit achtung voor de familie’.¹⁰⁴ Ook een

97 Van Iperen, *Intree-rede*, 21.

98 Josua van Iperen, ‘Vervolg eener Javaansche Historie’, in: *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* II (Batavia 1780) 158, 159.

99 ZB, HS. 2054, J van Iperen aan J.W. te Water, oktober 1779.

100 ZB, HS. 2054, J. van Iperen aan J.W. te Water, oktober 1779.

101 Van der Brug, *Malaria en malaise*, 33, 90.

102 Van der Brug, *Malaria en malaise*, 33.

103 Van der Brug, *Malaria en malaise*, 136.

104 ZB, HS. 6159, J. van Iperen aan J. Ermerins, 20 januari 1780.

kleinzoon van de Middelburgse predikant Van der Sloot -‘de bloed had anders moeten sukkelen’- had hij in huis opgenomen. Een zekere kleermaker, Casper geheten, vond eveneens onderdak bij hem.¹⁰⁵ Een mooi moment voor Van Iperen was dat zijn dienstmeisje belijdenis van het geloof aflegde en de Heilige Doop ontving, waarbij zij de naam Kaatje kreeg.¹⁰⁶ De repatriëring van zijn zoon Lodewijk vond hij moeilijk. Zijn teleurstelling klinkt door in een brief aan Ermerins: ‘Lodewijk is met het schip *Holland* vertrokken denkkelijk om armoede te lijden in het vaderland, daar ik hem hier misschien zou hebben kunnen bevorderen’.¹⁰⁷

Waar hij niet aan wennen kon, was – naar zijn beleving – de luiheid van de mensen. Aan Te Water beschreef hij hoe de mensen hun dag indeelden: ‘s ochtends stond men om half zes op, men ontbeet en ging naar kantoor en kwam om twaalf uur thuis, lunchte tot half twee en sliep vervolgens tot vier uur, om daarna rond half vijf een tocht te gaan maken door Noordwijk, Rijswijk en Jakatra, of door de kampong China. Men ontving om zes uur visite of ging zelf op bezoek, gebruikte een tamelijk uitgebreid souper, rookte een pijp, kwam om half elf thuis om te gaan slapen.’¹⁰⁸

5.8. Contact met het vaderland

*Men zegt doorgaans dat als men de linie gepasseerd is, de Europeesche vrienden vergeten worden, maar dat blaadje zou wel eens omgekeerd kunnen worden (...) Ja wat wil toch een dominee beduiden die naar oostindien vertrekt?*¹⁰⁹

Het vaderland was ver weg. Per brief onderhield hij contact met enkele vrienden zoals Te Water en Ermerins. Hij ontving graag brieven uit het vaderland en was iedere keer vol verwachting wanneer mensen uit Walcheren te Batavia arriveerden. Groot was zijn teleurstelling wanneer zij geen brieven voor hem bij zich hadden. Wel ontving hij enkele brieven uit Middelburg, maar lang niet zoveel als hij had gehoopt. In een brief aan Te Water vroeg hij hem de groeten te doen aan zijn collega’s, en voegde eraan toe ‘ik schrijve hen niet, omdat zij mij niet schrijven’.¹¹⁰

Toch betuigde hij uitdrukkelijk dat hij geen spijt had van zijn keuze. Integendeel, het speet hem dat hij dit besluit niet eerder had genomen.¹¹¹ De penibele situatie van zijn vriend Jona Willem te Water was hij niet vergeten. Hij vroeg zich af hoe de situatie nu was op het eiland Walcheren en hoopte dat de ‘religionsoorlog’ – zoals hij de opstand van de Walcherse boeren noemde – inmiddels doodgebloed was. Hij sprak

105 ZB, HS. 2054, UJ. van Iperen aan J.W. te Water, oktober 1779; HS 6159, J. van Iperen aan J. Ermerins, 20 januari 1780.

106 ZB, HS. 6159, J. van Iperen aan J. Ermerins, 20 januari 1780.

107 ZB, HS. 6159, J. van Iperen aan J. Ermerins, 20 januari 1780.

108 ZB, HS. 2014, J. van Iperen aan J.W. te Water, januari 1780.

109 ZB, HS. 6159, J. van Iperen aan J. Ermerins, 20 januari 1780.

110 ZB, HS. 2054, J. van Iperen aan J.W. te Water, oktober 1779.

111 ZB, HS. 6159, J. van Iperen aan J. Ermerins, 20 januari 1780.

de wens uit dat Te Water inmiddels van alle verdachtmakingen van ‘papierij’ vrijgesproken zou zijn. Waar hij zich aan ergerde was het feit dat men zijn afscheidspraak niet wilde approuberen. Opnieuw vergeleek hij zijn situatie met de roman over Sebaldus Nothanker die door de Zuidhollandse synode was veroordeeld. Hij vroeg zich af of de Walcherse boeren hier ook een rol in hadden gespeeld. Dat is nog niet zo gek gedacht: de predikanten Tjeenk en Schelvisvanger die de Walcherse boeren steunden, waren ook tegen de approbatie van zijn boek. Tevens gaf hij een sneer naar de *Nederlandsche Bibliotheek*: ‘zal men eindelijk nog eens, ten behoeve der Nederlandschen bibliotheek eene Dordsche inquisitie invoeren?’¹¹²

Behalve opgewekte brieven naar huis, schreef hij ook een intens treurig gedicht over de geestelijke toestand van Batavia.

Waar ik my keer, helaas! Waar ik myne oogen wende,
 ’T is alles nare ellende:
 Vernunft en Kunst, ja zelf de schoone Poësy,
 ’T raakt alles in de ly.
 De Vryheid bukt en kruipt voor duizend aartstyranen:
 Het Recht wordt uitgebannen:
 Men sleept de Deugd, geboeid aan de edle Wetenschap,
 En zweept haar, stap by stap.
 Die twee Gezusters, zoo verknocht in haar belangen,
 Gaan met bekreeten wangen:
 Zy gaan beangstigd, en in aklig rouwgewaad,
 Belaan met hoon en smaad.¹¹³

Hij liet het echter niet bij deze treurige weeklacht. Het gedicht was bedoeld als prelude op zijn optimistische ‘toezang’ aan het Bataviaasch Genootschap. Dit Genootschap zou volgens hem verheerlijkt worden omdat het verandering zou brengen aan de ellendige staat van Batavia. Het treurdicht met de toezang werd opgenomen in de *Verhandelingen* van het Bataviaasch Genootschap. Het zou de enige literaire bijdrage in de *Verhandelingen* zijn van de achttiende eeuw.¹¹⁴

112 ZB, HS. 2054, J. van Iperen aan J.W. te Water, oktober 1779; ZB, HS. 2014, J. van Iperen aan J.W. te Water, januari 1780.

113 Josua van Iperen, ‘De Belemmeringen, Treurzang’, in: *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap* II, 151.

114 Hans Groot, *Van Batavia tot Weltevreden. Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen 1778-1867* (Leiden 2009) 120.

5.9. Secretariaat van het genootschap

*Kunstmaecenen, Kunstgenooten,
Neen! dez' droeve jammerklagt
Mag BATAVIA niet stooten:
Pallas heeft hier grooter magt.
Zy beveiligt hier den yver
Voor deugd en wetenschap:
Klio spant de snaren styver:
Alles vordert, stap by stap.*¹¹⁵

Van Iperen behoefde in Batavia niet zo frequent voor te gaan in kerkdiensten als in zijn vorige standplaats Veere. Daar stond wel tegenover dat hij veel andere werkzaamheden te verrichten had.¹¹⁶ Zo werd hij secretaris van de commissie voor de verbetering van de waterleidingen, zodat Batavia gezonder zou worden.¹¹⁷ Ook was hij benoemd tot secretaris van het kort te voren opgerichte Bataviaasch Genootschap. Dit genootschap was op 24 april 1778 gesticht door Jacobus Cornelis Mattheus Radermacher.¹¹⁸ De benoeming van Van Iperen had reeds plaatsgevonden nog voor hij te Batavia was gearriveerd:

Men had my, volstrekt buiten myn weeten, en daar ik niets diergelyks droomen kon, een langen tyd te vooren, wanneer ik nog in het vaderland zat, een van de aanzienelykste en werkzaamste posten, by het Bataviaasch Genootschap toegedacht, toegewezen, en mynen naam, by die aanzienelykste leden van hetzelfde geplaatst.¹¹⁹

Het genootschap fungeerde ook als ontmoetings- en discussieplaats voor mensen die uit welgestelde families uit het vaderland afkomstig waren. Zo diende het genootschap als sociaal centrum omdat er in Batavia nog geen koffiehuisen waren, zoals men die in het vaderland kende.¹²⁰

Dit secretariaat dompelde hem onder in 'tal van letterkundige bezigheden'.¹²¹ Het bracht hem in aanraking met uiteenlopende interessante zaken. Zo maakte hij tijdens de eerste algemene vergadering op 8 maart 1779 in het kasteel te Batavia kennis met elektriciteit. Er werd een proef gehouden met conductors. Men meende dat deze

115 Josua van Iperen, 'Toezang aan het Bataviaasch Genootschap', in: *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap* II, 161.

116 ZB, HS. 2054, J. van Iperen aan J.W. te Water, oktober 1779.

117 ZB, HS. 2054, J. van Iperen aan J.W. te Water, oktober 1779.

118 Zie voor de geschiedenis van het genootschap: Groot, *Van Batavia tot Weltevreden.*; Jean Gelman Taylor, *Smeltkroes Batavia. Europeanen en Euraziaten in de Nederlandse vestigingen in Azië* (Groningen 1988) 115-116.

119 Van Iperen, *Intree-rede*, 84.

120 Taylor, *Smeltkroes Batavia*, 117.

121 ZB, HS. 2054, J. van Iperen aan J.W. te Water, oktober 1779.

apparaten van dienst konden zijn bij het voorkomen van blikseminslagen op schepen.¹²² Van Iperen was in het vaderland al zeer geboeid door het verschijnsel elektriciteit. Allerlei tot dan toe onverklaarbare verschijnselen meende hij te kunnen verklaren door aan te nemen dat het door elektriciteit werd veroorzaakt.¹²³ Nu kon hij toeschouwer zijn van proeven met elektriciteit.

Het secretariaat van het genootschap stelde Van Iperen ook in staat om oude handschriften te onderzoeken.¹²⁴ Eén handschrift had zijn bijzondere belangstelling namelijk de *Sadjara Radja Djawa*, die later meer bekend werd onder de naam rijkskroniek *Babad Tanah Jawi*. Het handschrift was vervaardigd op zeer duurzaam papier, gefabriceerd van de dalantjangboom. Nadat de binnenbast was gedroogd, moest men hem grondig kalanderen, om hem glad te maken. Het handschrift bestond verder uit een duidelijke en fraaie letter.¹²⁵ Opmerkelijk was dat de Javanen het handschrift pas openden nadat zij het op hun hoofd hadden gelegd.¹²⁶ Het manuscript was in bezit geweest van de gouvernementsstolk Gordijn, die het omstreeks 1750 had gekocht van zijn leermeester Soetrapana, een oude man die op dat moment geldgebrek had.¹²⁷ Gordijn had een Nederlandse vertaling van het geschrift vervaardigd.¹²⁸ Van Iperen zorgde ervoor dat deze vertaling werd gepubliceerd in verschillende afleveringen van de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap. Aan de vertaling voegde hij verscheidene verklarende aantekeningen van zijn hand toe. Hij probeerde het geschrift te duiden en te verhelderen aan de hand van reisbeschrijvingen en vindplaatsen bij klassieke auteurs. Ook meende hij dat dit geschrift niet alleen de kennis van de oosterse geschiedenis zou kunnen verhelderen, maar dat het tevens kon dienen tot verklaring van enkele duistere plaatsen in de Heilige Schrift. Vanwege hoge ouderdom van de Sadjara zou dit geschrift hiervoor bijzonder geschikt zijn.¹²⁹

Verder ontving hij via het genootschap enkele apen om te bestuderen. De dieren zagen er echter niet erg florissant uit.

Beiden zagen zy er zeer treurig, mismoedig en slaaperig uit (...) het hoofd zat voor over tusschen de schouders op de borst, en zy scheenen half dood te zijn. Beide zagen zy er uit, als afgeleefde Laplandsche Besjes, met bonte kappen en kabayen, die, vry buikig voor over ineen zakten.¹³⁰

122 Van Iperen, *Intree-rede*, 108-109; *Verhandelingen van het Bataviaasch genootschap* I, 55.

123 Zie hoofdstuk 14 en 15.

124 Josua van Iperen, 'Begin eener Javaansche Historie, genaamd Sadjara Radja Djawa', in: *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* I (Batavia 1779) 134.

125 Van Iperen, 'Begin eener Javaansche historie', 135.

126 Van Iperen, 'Begin eener Javaansche historie', 134.

127 Van Iperen, 'Begin eener Javaansche historie', 135; J.J. Ras, *De beoefening van het Javaans in Indonesië en Nederland* (Leiden 1992) 10.

128 Van Iperen, 'Begin eener Javaansche historie', 134.

129 Van Iperen, 'Begin eener Javaansche historie', 135.

130 Van Iperen, 'Beschryvinge van de wouwouwen', 395.

Behalve apen bestudeerde hij ook albino's. Een van deze albino's, een meisje, kreeg hij zelfs als slavin. Ze was afkomstig uit Ternate en heette Penau. Omdat ze schurft had durfde Van Iperen haar niet bij de andere slaven te huisvesten, maar werd zij in quarantaine geplaatst. Als geneesmiddel werd een zalf van fijngemaakte tamarindebladeren met salpeter aangewend. De therapie was afdoende en Penau kon op 14 december 1779 bij Van Iperen in huis komen. Omdat zij uitermate zwijgzaam was en haar naam niet bekend maakte noemde Van Iperen haar Marlatti. Toen zij zich later meer op haar gemak voelde, durfde ze te vertellen dat zij het liefst met haar eigen naam Penau werd aangesproken. Van Iperen gaf gehoor aan die wens.¹³¹

5.10. Verheffing van het volk

Te Batavia ondervond Van Iperen de erkenning waarnaar hij in het vaderland zo had uitgezien. Hier kon hij zich ontplooien.¹³² Ambitieuze als hij was, had hij het plan opgevat om de inwoners van Batavia te verheffen, zowel in de wetenschap als in de godsdienst. 'Indien men mijn plan volgen wilt, zullen wij hier eerlang zoo ik hope niet alleen een groot figuur maaken in de geleerde waereld, maar ook in de kerk.'¹³³ Om mensen te verheffen was nodig dat de inheemse bevolking de Nederlandse taal zou leren. Het kwam nog te veel voor dat leden van de burgerij tegen hun slaven zeer gebrekkig Maleis of Portugees brabbelden. Het was beter dat men de Nederlandse taal leerde spreken, op de wijze waarop in het vaderland de leerlingen Frans en Engels leerden.¹³⁴ Over deze kwestie diende hij ook een prijsvraag in.¹³⁵ Het belang dat hij hechtte aan het aanleren van de Nederlandse taal ging trouwens niet ten koste van de belangstelling die hij had voor inheemse talen. Zo zag hij de noodzaak in van een Maleis woordenboek en maakte hij zelf een begin met het aanleggen van een verzameling van Javaanse woorden.¹³⁶

Verder dacht hij de verheffing van Batavia te kunnen realiseren door het verzorgen van lessen in allerlei takken van wetenschap. Juist door mensen te laten delen in wetenschappelijke kennis kon men hen tot ontplooiing brengen. De mensen zouden dan tot de hoogste trap van volmaaktheid opklimmen, voor zover dit mogelijk

131 Josua van Iperen, 'Beschrijving van eene blanke negerin uit de Papoesche eilanden', in: *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen* II (tweede druk 1826) 126.

132 ZB, HS 6159, J. van Iperen aan J. Ermerins, 20 januari 1780.

133 ZB, HS. 2054, J. van Iperen aan J.W. te Water, oktober 1779.

134 Van Iperen, *Intree-rede*, 90.

135 Hans Groot, 'De band met thuis. Brieven van Josua van Iperen van de Kaap en uit Batavia', in: Michel van Kempen e.a. (ed.), *Wandelaar onder de palmen. Opstellen over koloniale en postkoloniale literatuur: opgedragen aan Bert Paasman* (Leiden 2004) 345.

136 Josua van Iperen, 'Verhandeling over de historie-kennis', in: *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* II (Batavia 1784) 49; Josua van Iperen, 'Proeve van hoog-gemeen- en berg Javaansch', in: *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* II (Batavia 1784) 289-297.

was in dit leven.¹³⁷ Wetenschappen waren voor hem ‘alleredelste veraangenamingen van het verdrietige leven’.¹³⁸ Alle ‘takken van wetenschap’ hangen volgens hem samen: ‘alle weetenschappen schakelen zich aan eenen ketting, men kan de eene schalm niet aantasten, zonder alle de andere te roeren’.¹³⁹

Hij was van plan om zijn lessen te beginnen met de logica, daarna kerkhistorie, vervolgens weer logica, of anders letterkunde, natuurkunde of andere wetenswaardigheden.¹⁴⁰ Ook wilde hij aandacht schenken aan de astronomie ‘met de hemelglobe erby’.¹⁴¹ Met geneeskunde en rechtsgeleerdheid wilde hij zich niet inlaten. Hij voelde zich niet bekwaam om zich hierover uit te spreken, vanwege de ontwikkelingen op dit terrein.¹⁴² Hij vroeg daarom de medewerking van artsen en juristen. Hij was ervan overtuigd dat hij zonder hun bijstand zijn doel niet zou kunnen bereiken.¹⁴³ Evenmin wilde hij de ‘cijfferkunde’, landmeterij en driehoeksrekening behandelen. Hij zag het al voor zich dat hij uitgelachen en bespot zou worden door kooplui en zeelieden die hierin bedrevenere waren dan hijzelf.¹⁴⁴ In zijn eerste gemeente Lillo had hij immers zelf tevergeefs geprobeerd om een nieuwe manier onderwijs in de wiskunde te kunnen ontwikkelen. Maar nu was er dan toch lesmateriaal ontwikkeld waar hij zeer van onder de indruk was:

De algebra zegge ik, waar van elk eenen schrik heeft, als hy er iets van op het papier vindt, eene zoo t schynt, allerlastigste en verdrietelykste weetenschap, kan men nu, op een meer verstaanbaare, ja wat zeg ik, zelfs op eene aangename wyze, zich zelve aanschaffen. Ik verlieze bykans myne bewustheid, door eene verwonderende verrukkinge.¹⁴⁵

Op welke methode hij doelde, maakte hij niet duidelijk. Behalve geneesheren en juristen verzocht hij ook zijn collega Wachter om samen met Radermacher hem eens in de veertien dagen te vervangen.¹⁴⁶ Hieruit kan geconcludeerd worden dat de lessen tamelijk frequent gegeven werden.

Hoeveel lessen Van Iperen gegeven heeft is niet duidelijk. In ieder geval heeft hij een of meer lessen verzorgd over het thema ‘Valse Messiassen’.¹⁴⁷ Misschien moeten wij denken aan verschillende ‘Messiassen’ die zich in de zeventiende en achttiende eeuw opwierpen in het Jodendom. Zo deed halverwege de achttiende

137 Van Iperen, *Intree-rede*, 123.

138 Van Iperen, *Intree-rede*, 108.

139 Van Iperen, *Intree-rede*, titelpagina.

140 Van Iperen, *Intree-rede*, 114.

141 Van Iperen, *Intree-rede*, 103.

142 Van Iperen, *Intree-rede*, 110, 111.

143 Van Iperen, *Intree-rede*, 112.

144 Van Iperen, *Intree-rede*, 103.

145 Van Iperen, *Intree-rede*, 105.

146 Wachter, *Lyk- en lofrede*, 25.

147 *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap* II, 264.

eeuw Jacob Frank van zich horen, die beweerde de incarnatie te zijn van Sabbethai Sevi, die meende de Messias te zijn.¹⁴⁸ Maar met zekerheid valt er niets over de inhoud van deze lessen te zeggen. Wel zijn wij geïnformeerd over de lessen die geschiedbeoefening als onderwerp hadden en die hij hield op 21 augustus en 11 september 1779. Hij werkte de inhoud van deze lessen om in een verhandeling die werd gepubliceerd werd door het Bataviaasch Genootschap.¹⁴⁹ In zijn onderwijs wilde hij de wiskunde tot zijn kompas en ervaring en redeneerkunde tot zijn stuurlieden verkiezen.¹⁵⁰

Uiteindelijk was voor Van Iperen het doel van zijn onderwijs om te laten zien dat een goed christen een wijsgeer is, en een goed wijsgeer een christen.¹⁵¹ Inspiratie vond hij in het werk van de Duitse Wolffiaanse filosoof Georg Friedrich Meier (1718-1777) met diens *Philosophische Zedenkunde*.¹⁵² In de jaren 1753 tot 1761 had deze zijn *Philosophische Sittenlehre* in vijf banden gepubliceerd.¹⁵³ De christelijke zedenleer is volgens Van Iperen nu zo vernuftig, redelijk en verheven, dat ook schijnbare ongerijmdheden in de goddelijke wetten, zoals het gebod om de vijanden lief te hebben, volkomen plausibel zijn geworden door een 'gekuiste redeneerkunde'.¹⁵⁴

Hij was van plan om zijn lessen geheel uit te schrijven en langzaam voor te lezen, zodat toehoorders mee konden schrijven.¹⁵⁵ Zelf zag hij zich als een soort hoogleraar:

Schoon men mij den titel van professor in 't vaderland geweigerd heeft, doe ik hier echter het werk van een professor met het houden van publieke en private lessen.¹⁵⁶

Aan Te Water deelde hij dan ook mee dat hij door het Bataviaasch Genootschap als een soort professor was aangesteld om allerlei lessen te verzorgen.¹⁵⁷ Maar eerder was het andersom: hij zelf deed een verzoek om allerlei openbare lessen te mogen geven.¹⁵⁸ Te Water was omstreeks diezelfde tijd benoemd tot hoogleraar aan de illustre school te Middelburg.¹⁵⁹ Het is de vraag of Van Iperen op de hoogte is

148 Eric Jorink, 'Mededogen, hoop en woorden van vermaning. Hollandse reacties op de valse joodse messias Sabbetai Sevi', in *Groniek*, 123 (1993) 46-88.

149 *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap* I, 1.

150 Van Iperen, *Intree-rede*, 88.

151 Van Iperen, *Intree-rede*, 123.

152 Van Iperen, *Intree-rede*, 122.

153 *NDB* XVI, 649-651.

154 Van Iperen, *Intree-rede*, 122.

155 Van Iperen, *Intree-rede*, 125.

156 ZB, HS. 6159, J. van Iperen aan J. Ermerins, 20 januari 1780.

157 ZB, HS. 2054, J. van Iperen aan J.W. te Water, oktober 1779.

158 Hermanus Wachter, *Lyk- en Lofrede*, 24-25.

159 De Mooij, *Jona Willem te Water*, 237.

geweest van een eventuele benoeming van Te Water; het is immers goed mogelijk dat Te Water hem heeft geschreven dat hij kans maakte op een benoeming. In dat geval probeerde Van Iperen zijn vriend duidelijk te maken dat hij voor Te Water niet onder deed. Maar zijn professoraat was meer droom dan werkelijkheid. Een droom die deels waarheid werd, omdat men hem toestond in het openbaar lessen te geven, die hij met een heuse oratie zou inleiden.

5.11. Inleidingsredevoering

My heeft de geduchte Algoedheid (...) beweladigd (...) met zulke vermogens, die my eenigzints (...) in staat zullen stellen om aan de verwachtinge van Uwe Edelheden en van andere welmeenende begunstigers te voldoen (...) met dat zuiver oogmerk bezield stapte ik dit spreekgestoelte op.¹⁶⁰

Deze rede sprak hij uit op 29 mei 1779 in de Portugese Kerk. De opzet toont veel gelijkenis met de oratie waarmee een hoogleraar zijn leeropdracht aanvaardde. Wellicht stond hem het voorbeeld uit Middelburg voor ogen, waar predikanten soms tevens hoogleraar aan de illustre school waren.

Hij opende zijn redevoering met een aanhef waarin hij de magistraat en alle verdere belangrijke personen toesprak, zoals gebruikelijk was bij een oratieplechtigheid. Behalve belangrijke personen richtte Van Iperen zich ook tot de schim van de overleden predikant Johannes Maurits Mohr (1716-1775).¹⁶¹ Deze predikant was van 1739 tot zijn dood in 1775 verbonden aan de Portugese Kerk te Batavia. Hij had veel betekend voor de beoefening van de sterrenkunde in Batavia. Op eigen kosten had hij een observatorium van 80.000 rijksdaalders laten bouwen.¹⁶²

O zalige, driemaal zalige Mohr, laat het my geoorloofd zyn uwe schim aan te spreken! O beleefdet gij, hier op aarde, dezen welaangename tyd, wat zoudt gij ons bemoedigen?¹⁶³

Het aanspreken van een schim, een stijlfiguur uit de klassieke oudheid, is niet bepaald orthodox-gereformeerd te noemen. Dat was Van Iperen dan ook niet, en daar wilde hij voor uitkomen ook. Bezigde hij op het compagnieschip *Europa* al gulhartige evangelische taal, in Batavia kwam hij er openlijk voor uit dat hij het prettig vond dat men de belijdenis onder kritiek kon stellen:

En welk voorrecht genieten wij niet, in onze dagen, boven onze voorouders! De gewetensdwang en verketteringe zijn aan 't kwijnen geraakt. Men durft thans

¹⁶⁰ Van Iperen, *Intree-rede*, 85, 86.

¹⁶¹ Van Iperen, *Intree-rede*, 82.

¹⁶² *NNBW* IV, 995; Troostenburg de Bruijn, *Biografisch woordenboek*, 302-305.

¹⁶³ Van Iperen, *Intree-rede*, 82.

denken, spreken, en zijne bezwaarnissen tegen de belijdenisse, vrijelijk, uiten. Het bygelooft staat ten doele van alle betamelijke bespottingen. Niemand zweert meer, blindelings, in de woorden van zijnen meester.¹⁶⁴

Overigens betekende dit voor Van Iperen niet dat er ruimte was voor het ventileren van allerlei ongodsdienstige ideeën. Uitgangspunt bleef voor hem de Openbaring en de spotter diende daarvoor te zwijgen.¹⁶⁵ De redevoering heeft dan ook een apologetisch karakter. Van Iperen verdedigde Europa en het christendom tegen de leer van de ‘vrijgeesten’ die meenden dat de oosterse cultuur verhevener was dan het westerse christendom. Volgens Van Iperen was het Christendom hoogstaander dan het beste dat Confucius, Zoroaster en anderen te bieden hadden.¹⁶⁶

Waarschijnlijk dacht hij hierbij aan Voltaire en andere figuren. Zo ventileerde Voltaire dergelijke gedachten in zijn *Essai de la moeurs*.¹⁶⁷ Van Iperen probeerde deze visie te weerleggen. Volgens hem ontleenden de vrijdenkers hun stelling aan de Jezuïeten, maar het bedrog dat ‘deze zonen van Loyala’ hadden gepleegd, was reeds ontmaskerd. Daarmee was volgens hem ook de geldigheid van hun these vervallen.¹⁶⁸ De Jezuïeten hadden hun gedachten verwoord in *Lettres édifiantes et curieuses* en *Description de l’empire de la Chine*.¹⁶⁹ Zij zagen overeenkomsten tussen het Christendom en het confucianisme, maar verwaarloosden het taoïsme en boeddhisme.¹⁷⁰ De visie van de Jezuïeten stuitte in de loop van de zeventiende eeuw op steeds meer weerstand en in 1742 werd hun accommodatietheorie in een pauselijke bul verboden.¹⁷¹

Verder betoogde Van Iperen dat het verschil tussen westerse en oosterse cultuur zo groot was als ‘de stikdonkere duisternisse van een benevelde nacht’ en het ‘glansvolle van een allerheerlijkst maanlicht’.¹⁷² Dit probeerde hij aanschouwelijk te maken door middel van een fabel. Bij de tuinen van Versailles wordt een doof en blindgeboren kind aangetroffen. Een dito kind wordt gevonden bij het keizerlijk paleis te Peking. Zij krijgen door een wonder gezichts- en spraakvermogen. Het kind uit Frankrijk wordt gebracht bij de geleerden, en het kind in China bij de mandarijnen. De uitgangspositie van de twee kinderen is dus gelijk. Maar dan komt er een groot onderscheid:

164 Van Iperen, *Intree-rede*, 122-123.

165 Van Iperen, *Intree-rede*, 122, 123.

166 Van Iperen, *Intree-rede*, 115, 116.

167 Van Iperen, *Intree-rede*, 115.

168 Van Iperen, *Intree-rede*, 116.

169 Angelie Sens, *‘Mensaap, heiden, slaaf’*. *Nederlandse visies op de wereld rond 1800* (Den Haag 2001) 20.

170 Jan van Campen, *De Haagse jurist Jean Royer en zijn verzameling Chinese voorwerpen* (Hilversum 2000) 56-57.

171 Van Campen, *De Haagse jurist Jean Royer*, 56-57; D.E. Mungello, *Curious land. Jesuit accommodation and the origins of sinology* (Stuttgart 1985) 19, 331-334, 357.

172 Van Iperen, *Intree-rede*, 120.

... hoe vlug is het onderwijs der fransen! En hoe talmachtig der chineesen! In Frankrijk moet ieder kunstig en geestig zijn, om een goed onderdaan van den koning te worden. In China daarentegen, en in veele andere gewesten van het oosten, moeten alle menschen, zoo lang maar mogelijk is, in de verhevenste waarheden dood-onkundig blijven, om bygeloovige aanbidders te zijn van de schimmen der voorouders, en van hunnen algemeenen vader, den keizer. Welk een onmeetbaar verschil toehoorders!¹⁷³

Dit verschil maakt hij concreet door te wijzen op de geheimzinnige geschriften van de mandarijnen met hun veelheid van wel 4000 karakters. Men is nauwelijks in staat om in een heel mensenleven de helft daarvan onder de knie te krijgen.¹⁷⁴ Hij prijst daarentegen de Europese talen die men snel kan leren.¹⁷⁵

Behalve op de taal wees Van Iperen ook op de verderfelikheden van de oosterse cultuur, zoals onder meer de offers bij de graven, de altaren van de huisgoden, de feestgebaren bij volle maan en de wajangs.¹⁷⁶

Is dan, dacht ik bij mij zelve, is dan waarlijk dit volk het verstandigste, het oordeelkundigste volk van geheel Asia, en ook teffens van den ganschen aardbodem?¹⁷⁷

Dat de hoge beschaving tegenviel probeerde hij ook aan te tonen door de regeeringsvorm van de Chinezen onder de loep te nemen. Grote gebieden in China zijn onbevolkt en onbebouwd, terwijl de Chinezen zo talrijk zijn als het zand der zee. Ze verdringen elkaar bij de rivieren en in de steden.¹⁷⁸ Ook verwijst hij naar de gewoonte van het ontmannen, waar hij geen goed woord voor over heeft:

In dezen waren zij immers dwaazer, onbezonnener, dan de Mandhuis Tartaaren, welke ten jaare 1644, eenen inval deden in het rijk, en zonder slag of stoot, in weinige weken, geheel China overmeesterden, beginnende deze hunne overheeringe, met het verbannen der ontmanden, uit de vierschaaren en eergestoelens? Zoodaanig eene hervorminge, zoo algemeen, zoo ruw, zoo vernederende, verdiende die verwijfde, die ongehoorde regeeringsvorm.¹⁷⁹

Verder bekritiseerde hij de visie dat de Chinezen grote eerbied zouden hebben voor hun ouders. Volgens hem was dat respect echter van bedenkelijk allooi. Het was

173 Van Iperen, *Intree-rede*, 79.

174 Van Iperen, *Intree-rede*, 120-121.

175 Van Iperen, *Intree-rede*, 121.

176 Van Iperen, *Intree-rede*, 117.

177 Van Iperen, *Intree-rede*, 117.

178 Van Iperen, *Intree-rede*, 118.

179 Van Iperen, *Intree-rede*, 118-119.

slechts geworteld in het geloof in de macht van vooroudergeesten.¹⁸⁰ Verder illustreerde hij de barbaarsheid van de Chinezen door er op te wijzen dat veel kinderen, vooral meisjes, op allerlei wijzen werden vermoord. Ze werden in heet water verstikt, op de straten weggesmeten, met vuilniskarren naar de ‘krengevaalten’ gevoerd, door honden en varkens aangevreten, door paarden en muilezels verpletterd.¹⁸¹

Wee! Wee! De natuur yst van zulke grouwelen! En is dat dan die heilige, die rechtvaardige natie van welke wij Europese christenen naar de stoute opgave onzer zogenaamde sterke geesten, de goede zeden en de waare godsvrucht zouden moeten aanleeren? Gruwt toch, gruw, trilt en beeft, op het hooren van die uitgelaatene goddeloosheid, en spot en scherts met de menigvuldige ongerymdheden van het ongeloof.¹⁸²

Van Iperen schaamde zich voor de oosterse cultuur, nu hij deze met eigen ogen beschouwde.¹⁸³ In het vaderland stond hij er genuanceerder tegenover. Toen stond hij ook positiever ten opzichte van de Jezuïeten. In een lezing voor Zeeuwsch Genootschap opperde hij nog de mogelijkheid dat men de Jezuïeten wellicht ten onrechte had beschuldigd bij hun poging om aanknopingspunten te vinden bij de gewoonten en gebruiken van de inheemse mensen in Indië.¹⁸⁴ Ook waren zijn leidlieden Leibniz en Wolff zeer positief ten opzichte van de Chinese cultuur.¹⁸⁵ Overigens kwam de verlichte bewondering voor China vermoedelijk meer voort uit de wens kritiek te uiten op bepaalde misstanden in de Europese cultuur dan dat zij gebaseerd was op grondige kennis van het Verre Oosten. Verder had hij gecorrespondeerd met Jean Royer over een Chinees botanisch boek dat zich bevond in de bibliotheek van de Hollandse Maatschappij.¹⁸⁶

Wel was hij ook in het vaderland reeds overtuigd van de superioriteit van het christendom en uitte hij zijn reserve over andere godsdiensten en heilige boeken. Hij had het plan opgevat om een verhandeling te schrijven over het langdradige en eentonige in de oosterse geschriften in tegenstelling tot de sprankelende taal van de bijbel.¹⁸⁷ Ook moet bedacht worden dat in de loop van de achttiende eeuw in het algemeen gesproken een kentering was gekomen in de Europese waardering van

180 Van Iperen, *Intree-rede*, 119.

181 Van Iperen, *Intree-rede*, 119-120.

182 Van Iperen, *Intree-rede*, 120.

183 Van Iperen, *Intree-rede*, 117.

184 ZB, HS. 3924, 4.

185 Leibniz, *Over de natuurlijke theologie van de Chinezen, vertaald en ingeleid door Karel. L. van der Leeuw* (Budel 2005) 47-71; Van Campen, *Jean Theodore Royer*, 63-64; Aaron Garret, ‘Human nature’, in K. Haakonssen (ed.), *The Cambridge history of eighteenth-century philosophy* (Cambridge 2006) 186.

186 Van Campen, *De Haagse jurist Jean Theodore Royer*, 72, 83.

187 ZB, HS. 0433, J. van Iperen aan J.W. te Water, 28 juli 1777.

China. Het redelijk positieve beeld was omgeslagen in het tegendeel. Aanvankelijk zag men China als een oude beschaving die respect afdwong, vanwege deugzaamheid, orde en gehoorzaamheid en het schrift. Later bekritiseerde men China vanwege stilstand, afgodendienst en tirannie. De Montesquieu heeft een eerste aanzet hiertoe gegeven, maar vooral Cornelis de Pauw (1739-1799) heeft hierin een rol gespeeld.¹⁸⁸

Overigens betekende dit niet, dat Van Iperen niets positiefs zag in het Oosten. Hij benadrukte ook de afhankelijkheid van Europa van het Oosten door nadrukkelijk Arabische geleerden als Averroës en Avicenna te noemen die een rol hebben gespeeld in het overleveren van kennis die in Europa verloren gegaan was.¹⁸⁹

In zijn redevoering bracht Van Iperen ook ter sprake wat voor hem van belang was in de laatste twee eeuwen. Hij deed dit door met flinke sprongen twee eeuwen ideeëngeschiedenis te behandelen. Eerst schonk hij aandacht aan Giordano Bruno, Hieronymus Cardanus, Thomas Campanella en Francis Bacon. Daarna schakelde hij over op Descartes en Malebranche, om vervolgens pas de Hervorming aan te stippen. Op deze wijze maakte hij duidelijk dat voor hem het belang van de Hervorming gelegen was in de bevrijding van gewetensdwang door de kerk. De Hervorming had het 'eigendunkelijk gezag van de kerk' omver gestoten, en 'onze gezegende Europeanen' begonnen, vrij van inquisitie en gewetensdwang ruimer te ademen.¹⁹⁰

De Hervorming was voor Van Iperen een opmaat naar Leibniz, Wolff, Newton en Locke. Maar na hen trad volgens hem het verval in: voor Engelse en Franse vrijdenkers die daarna kwamen, had hij geen goed woord over.

Ja maar helaas! Die zelfde Europeanen vervielen eindelijk, door ettelyke engelsche en fransche vrydenkers misleid, tot een eigendunkelijk samenstel van godgeleerdheid en zedekunde, 't geen de verderffelijkste gevolgen ten nadeele van opvoedinge, samenleevinge, deugd en godsvrucht, eindelijk, na zich sleepte.¹⁹¹

Eén geleerde van Nederlandse bodem noemde hij met ere: Erasmus. Hij vertelde hoe hij vroeger in Rotterdam met eerbied voorbij diens standbeeld liep.¹⁹² En daarmee bepaalde hij zijn positie. Over dat standbeeld was namelijk nogal wat te doen geweest. In 1618 had het stadsbestuur van Rotterdam opdracht gegeven tot maken van het standbeeld. Dit was echter niet naar de zin van prins Maurits, die de remonstrants gezinde raad afzette. De nieuwe raad trok de opdracht echter niet in. Dit tot ongenoegen van de kerkenraad, die meende dat de gedachten van de

188 Sens, *'Mensaap, heiden, slaaf'*, 12, 20-21.

189 Van Iperen, *Intree-rede*, 96.

190 Van Iperen, *Intree-rede*, 97.

191 Van Iperen, *Intree-rede*, 98.

192 Van Iperen, *Intree-rede*, 98.

remonstranten overeenkwamen met die van Erasmus. Een standbeeld voor deze geleerde was hen dan ook onwelgevallig.¹⁹³

Door te zeggen dat hij met eerbied voorbij het standbeeld van Erasmus liep, distantieerde Van Iperen zich van de predikanten die destijds tegen het standbeeld waren. Maar tegelijk was het een aanleiding om een persoonlijke ontboezeming te slaken over zijn eigen teleurstelling dat hij in het vaderland gepasseerd was als hoogleraar. Hij vertelde namelijk dat hij bij het voorbijgaan aan het standbeeld dikwijls moest denken aan de tijd dat de Nederlanders nog oog hadden voor de naarstigheid en deugd van uitstekende geleerden en deze ook beloonden. Maar h m had men blijkbaar niet op het oog gehad...

Maar laat ik liever zwijgen! Laat ik zwijgen van den voorrang, dien men thans aan half en quartgeleerden vergunt. Laat ik zwijgen, want ik zou my in byzonderheden moeten uitlaten, die misschien geen voordeel aan onze kwynende Hooge Schoolen, aan de waare geleerdheid en de Christelijke wijsbegeerte zouden doen, laat ik zwijgen, op dat onze billyke verontwaardiging niet en schyne uit afgunst of andere booze beginselen, op te wellen.¹⁹⁴

Van Iperen raakt in vervoering als hij bedenkt dat de Schepper aan mensen, die toch eindige geesten zijn, vermogens heeft geschonken om zuiver en helder te kunnen doordringen in de diepste verborgenheden van de natuur.¹⁹⁵ Hij drukt de hoorders op het hart dat wetenschap van invloed was op het menselijk geluk, en dat men daarom geen genoegen diende te nemen met een middelmatige kennis hiervan.¹⁹⁶ Om alles goed te kunnen uitvoeren had hij de ‘aanblazingen van de Almachtige’ nodig, zo sloot hij zijn redevoering af. Maar ook de voortdurende bescherming van de regering, de wijze raad van de curatoren, de stimulans van het Bataviaasch Genootschap kon hij niet missen. En evenzeer kon hij zijn werk niet doen zonder ‘gulhartige toeknikkinge’ en andere bewijzen van ‘algemene begunstiging’.¹⁹⁷

5.12. Levenseinde

*Waar ik mijn ogen wende, overal zie ik treurige gezichten, oogen vol traanen! (...) de zwarte droefheid zie ik overal hangen, deze leerstoel heeft rouwklederen aan! (...) o ja ik voel de wonde van Batavia! VAN IPEREN is dood!*¹⁹⁸

193 Elly Groenenboom-Draai, *De Rotterdamse woelreus. De Rotterdamse Hermes (1720-21) van Jacob Campo Weyerman: cultuurhistorische verkenningen in een achttiende-eeuwse periodiek* (Amsterdam 1994) 73; Jochen Becker, *Hendrick de Keyser, standbeeld van Desiderius Erasmus in Rotterdam* (Bloemendaal 1993) 65, 66.

194 Van Iperen, *Intree-rede*, 98-99.

195 Van Iperen, *Intree-rede*, 106.

196 Van Iperen, *Intree-rede*, 111.

197 Van Iperen, *Intree-rede*, 123-124.

198 Wachter, *Lyk- en lofrede*, 4, 5.

Van Iperen had in zijn intrepreek het vertrouwen uitgesproken dat God zijn levenslamp niet al te spoedig zou uit te blussen.¹⁹⁹ In Reinier de Klerk zag hij het bewijs dat men ook in Batavia oud kon worden.²⁰⁰ Maar zijn levenseinde was dichterbij dan hij zelf vermoedde. De eerste maanden in Batavia leek hij sterk en gezond en scheen hij geen last te hebben van malaria.²⁰¹ Maar na verloop van tijd verslechterde zijn gezondheid. ‘Men zag hem met ontzettinge, zonder merkelyke oorzaak, vervallen’, zo verklaarde Hermanus Wachter.²⁰²

Op 4 februari 1780 kreeg hij een hevige koortsaanval. Toen Wachter hem enkele dagen later opzocht, was hij gelukkig weer zover hersteld dat hij correctiewerk voor zijn verhandeling van het genootschap kon verrichten. Maar wel bespeurde Wachter ‘eenige wildheid in zyne oogen’. Kort daarop werd Van Iperen opnieuw getroffen door hoge koorts. Alle middelen die door de geneesheren werden aangewend, waren tevergeefs. In de nacht van 11 februari overleed Van Iperen om half twee, bijna 54 jaar oud.²⁰³

In oudere literatuur wordt wel gesuggereerd dat Van Iperens overlijden mede veroorzaakt zou zijn door het vijandig gedrag van zijn collega Theodorus Vermeer die de kerkenraad tegen hem opzette.²⁰⁴ Maar dit lijkt onwaarschijnlijk. Het verloop van de koortsen zoals Wachter die beschreef, doen daarvoor te veel aan malaria denken.²⁰⁵ In hoeverre er een conflict is geweest tussen de kerkenraad en Van Iperen is niet meer na te gaan, daar de notulen over deze jaren niet te raadplegen zijn.²⁰⁶

Naar gewoonte van die tijd werd op bombastische wijze uiting gegeven aan het verdriet om zijn heengaan. Twee weken na zijn overlijden werd een herdenkingsdienst gehouden in de Kasteelkerk.²⁰⁷ Deze kerk, gebouwd in 1640, werd zo genoemd omdat hij zich bevond in het kasteel van Batavia en was ‘een kleen dog net gebouw’, met een Italiaanse vloer van witte en blauwe stenen.²⁰⁸

De dienst werd geleid door Wachter. In zijn lijkrede stak deze de loftrumpet over Van Iperen. Uitvoerig roemde hij diens talenten en werkzaamheden. Het interieur van de kerk was bij deze gelegenheid geheel in rouwkleden gehuld en er werd treurmuziek uitgevoerd. Volgens Van Iperens weduwe was dit nog nooit eerder voor een predikant gedaan. Zij was daar dan ook zeer over te spreken: ‘zoo dat ik niets meer en konde verlangen als er geschiet is’.²⁰⁹

199 Van Iperen, *Intree-rede*, 68.

200 Van Iperen, *Intree-rede*, 69.

201 Wachter, *Lyk- en lofrede*, 26.

202 Wachter, *Lyk- en lofrede*, 26.

203 Wachter, *Lyk- en lofrede*, 27.

204 Troostenburg de Bruyn, *Biographisch woordenboek*, 210.

205 Van der Brug, *Malaria en malaise*, 72.

206 Met dank aan dr. T. van den End en prof. dr. G.J. Schutte, voor hun inspanningen om een en ander te achterhalen.

207 Wachter, *Lyk- en lofrede*, titelpagina.

208 Valentyn, *Beschryvinge van Groot-Djava*, 240.

209 ZB, HS. 2073, M.C. van Iperen-de Waal aan J.W. te Water, oktober 1780.

In het vaderland werd met ontroering kennisgenomen van zijn overlijden. Ook Clara Feyoena van Sytzama vernam van zijn sterven. Jaren later, in 1792, dacht zij terug aan haar tijd te Bellingeweer en herinnerde zich ook Van Iperen. In een weemoedig gedicht getiteld *Herdenking* bracht zij onder woorden dat zij de enige overgeblevene was van de vriendenkring. Zij voelde zich geroepen om hen allen vol achting te gedenken en roerde zijdelings ook het verscheiden van Van Iperen aan.

Waar zijn de stonden heengegleeden
 Zo gul aan onze jeugd gewijd?
 Waar zijt gij uitgezochte vrinden
 Gij broederschap, gij dichtenrij?
 (...)
 Zo vroeg was 't sterflot elk beschooren
 Dees vond zijn graf in Asia
 Die daar de westerkimmen glooren
 Een derde in 't roostend Afrika.²¹⁰

Jacobus Ermerins nam de moeite om de brieven die Van Iperen hem had gestuurd over te schrijven in zijn *Mengelwerken*, enkele cahiers vol aantekeningen, verhandelingen en brieven. Bij een van de brieven tekende hij aan dat hij deze ontvangen had van 'mijn oude en beste vriend'.²¹¹

5.13. Conclusie

Van Iperens verblijf te Batavia was van korte duur. Nog geen jaar na aankomst overleed hij reeds, hoogst waarschijnlijk aan de gevolgen van malaria. Zijn tijd te Batavia was bijzonder productief. Als secretaris van het *Bataviaasch Genootschap* maakte hij zich verdienstelijk door het redigeren van de *Verhandelingen* en schreef hij ook zelf stukken van uitlopende aard. Hij deed onderzoek naar mensapen en albino's en publiceerde hij als eerste een vertaling van de oude rijkskroniek *Sadjara Radja Djawa*, die hij tevens van allerlei opmerkingen voorzag.

Zijn lang gekoesterde wens om hoogleraar te worden liet hij min of meer zelf in vervulling gaan door als een soort professor op te treden. Hij hield publieke en private lessen en hij kreeg het zelfs voor elkaar om toestemming te ontvangen voor het uitspreken van een heuse inleidingsredevoering, die hij inkleedde als een oratie. Doordat hij ook anderen vroeg medewerking te verlenen aan het verzorgen van de lessen, leek zijn project op een illustre school uit het vaderland.

Vermoedelijk zou hij zich in het vrijere klimaat van Batavia verder ontwikkeld hebben. Zo durfde hij het aan om zijn eigen tijd te prijzen vanwege het feit dat men nu kritiek kon uitoefenen op de belijdenis. De christelijke liefde valt in zijn

210 Clara Feyoena van Raesfeldt-van Sytzama, *Gedichten* (Amsterdam 1794) 94-96.

211 ZB, HS. 6197, J. van Iperen aan J. Ermerins, 1778.

intreepreek samen met algemene mensenliefde. Hij gaat echter niet zover als de verlichte christenen. Voor de Openbaring blijft de onbetwiste belangrijkste plaats gereserveerd. Daarom bleef hij ook te Batavia het belang benadrukken van de Wolffiaanse wijsbegeerte, die uitging van de Openbaring. Maar zijn verblijf te Batavia was te kort om conclusies te kunnen trekken over de wijze waarop Van Iperen zich ontwikkeld zou hebben.

L A U D A T I O

Viri Illustres

C: VAN BYNKERSHOEK:

*In publico Gymnasii Medioburgensis Auditorio
habita A. D. XII. Kal. Martias
C1813CCXLIV,*

ab

JOSVA VAN IPEREN, Auctore.

*Gymnasii illustres Ephori, qui jura Lyceo
Observanda datis. Proceres, qui frena tenetis
Hujus Metropolis. Venerandi semper ad aras
Tui tutores. Latiarum docta Scholarum
Lumina. Praecones sacri, qui dogmata Christi
Vulgatis. Sancti rutilantia sidera Juris.
Arts Apollinea gnari. Tu civica turba,
Hospitiove fruens, studiis exculta politis.
Grata cohors juvenum, Phoebæ & sacrae Camenis.*

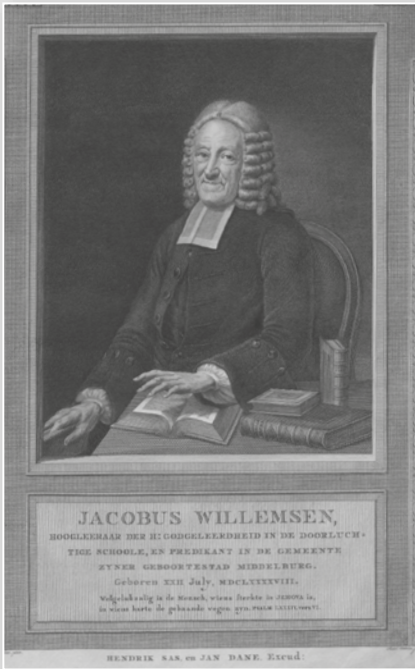
Puppibus adfuetos portus & litora linquens
Navita nil metuit, pavida nec mente movetur,
Donec conficiat securas navibus oras:
Sed postquam, velis expansis, terra refugit,
Surrexitque oculis coelum undique & undique pontus,
Ipsi terribilis praecordia concutit horror.

Hæc eadem fieri mihi cerno, namque paventem
Sentio me in tali confessu, quando virorum
Nobilium coetum, rerum fandique peritum

A

Con-

*Van Iperen bezocht in zijn
geboortestad Middelburg de
Latijnse school. Hij sloot zijn
opleiding af met een lofrede op
de eveneens in Middelburg geboren
jurist Cornelis van Bynkershoek
(1673-1743).*

In de ernstige coccejaan Jacobus Willemsen (1698-1780) vond Van Iperen zijn mecenas en 'vader in Christus'. Willemsen was predikant te Middelburg en tevens hoogleraar aan de illustre school aldaar. Van Iperen ontving van hem onderwijs in het Hebreeuws.

Tijdens zijn studietijd te Groningen kwam Van Iperen samen met enkele andere studenten in contact met Clara Feyoena van Sytzama (1729-1807). Van Iperen schreef een gedicht in haar bundel Bellingeweerder Uitspanningen waarin hij zich in min of meer verliefde woorden uitlaat. Jaren na zijn dood wijdde Clara Feyoena nog een enkele dichtregel aan Van Iperen. Zij blikte toen weemoedig terug op haar jeugd.

In zijn eerste gemeente te fort Lillo aan de Schelde sloot Van Iperen vriendschap met Jacobus Ermerins (1725-1795). Zij deelden hun passie voor geschiedschrijving. Dankzij de inspanning van Ermerins zijn twee ongepubliceerde verhandelingen van Van Iperen bewaard gebleven. Na Van Iperens dood schreef hij enkele van diens brieven over in zijn Mengelwerken en noemde hij hem 'mijn oude en beste vriend'.

Tijdens de pamflettenstroom naar aanleiding van de verwachte terugkeer van de komeet van Halley in 1758 verscheen Van Iperens boekje over kometen. Hij sloot zich in zijn visie aan bij Pierre Bayle (1647-1706) die kometen als een gewoon natuurverschijnsel interpreteerde.

HISTORISCHE REDENVOERING,

bij het ontdekken der
GEDENKNAALDE;
opgericht ter eere van
JOANNES VAN MIGGRODE,
den eersten en voornaamsten
KERKHERVORMER
VAN
Z E E L A N D,

op den 1sten December 1713, CCCLXXIII,
uitgeprooken in de Groote Kerk te VEERE,
D O O R

JOSUA VAN IPEREN,

Predikant in die Stad, A. L. M. Philof. Doctor: Lid van de Hollandsche en Zeeuwfche Maatschappijen der Wetenschappen, te Haarlem, en te Vrijzingen: als mede van de Genootfchappen der Nederlandsche Letter- en Dichtkunde, te Leyden en in 't Graavenhaage.

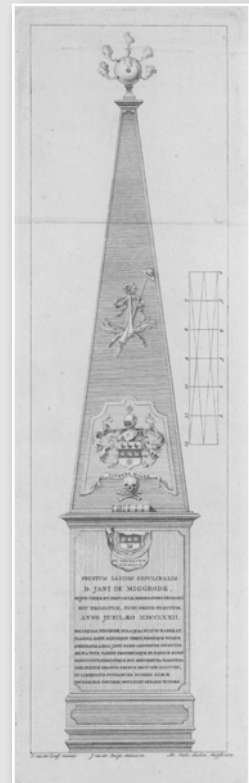
Met de Afbeeldfelf van den heere VAN MIGGRODE, EN DE GEDENKNAALDE verfierd.

Te AMSTERDAM,
Bij MARTINUS DE BRUYN.
MDCCLXXIV.

Tijdens een wandeling langs de waterkant vond Van Iperen een brokstuk van de zerk van Johannes van Miggrode (1531-1627). Van Iperen beijverde zich om de naam van de eerste predikant van Veere in herinnering te laten blijven. Dit resulteerde in het verwerken van het gevonden brokstuk in een gedenknaald. Bij de onthulling van het monument hield van Iperen een historische redevoering ter nagedachtenis aan Van Miggrode.

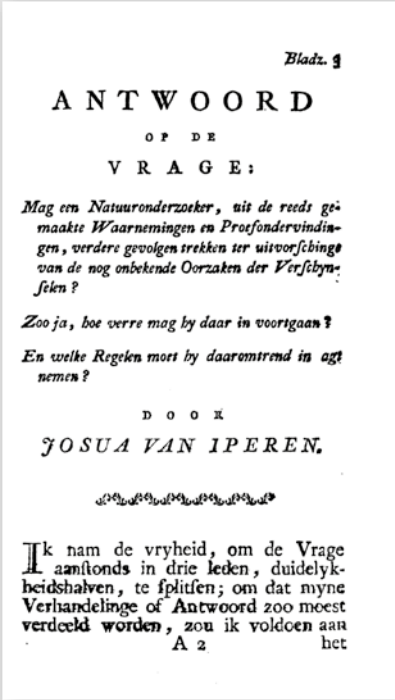

De predikanten voor de nieuwe psalmberijming aan het werk in het Mauritshuis. De predikanten zitten in volgorde van de provincie door wie ze zijn afgevaardigd. Vierde van links is Van Iperen.

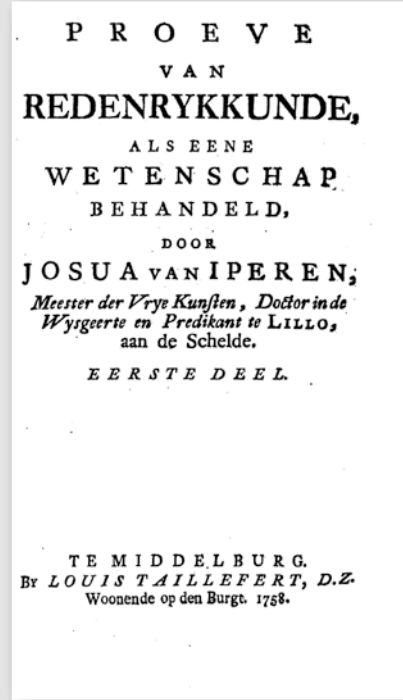
KERKELYKE HISTORIE
VAN HET
PSALM-GEZANG
DER
CHRISTENEN,
VAN DE DAGEN DER APOSTELN AF, TOT OP
ONZEN TEGENWOORDIGEN TYD TOE;
EN IN ZONDERHEID .
VAN ONZE VERBETERDE NEDERDUITSCH
PSALMBERYMINGE:
UIT ECHTE GEDENKSTUKKEN SAAMGEBRAGT
DOOR
JOSUA VAN IPEREN,
Mentor der Freys Kunsten, Doctor in de Wysgerie, Medlid der Hollandische en Zeeuwische Maatschappijen van Wetenschappen, der Latijnsche en Hoochlandsche Genosschappen, en Predikant te Pieter.
T W E E D E D E E L,
MET KUNSTPLAATEN.

Van Iperens werk Kerkelyke historie van het Psalm-Gezang is behalve een geschiedschrijving van het psalmzingen vooral een verslag van de werkzaamheden van de commissie voor de nieuwe psalmberijming.

TE AMSTERDAM,
By **JOHANNES ALLART.**
MDCCLXXXVIII

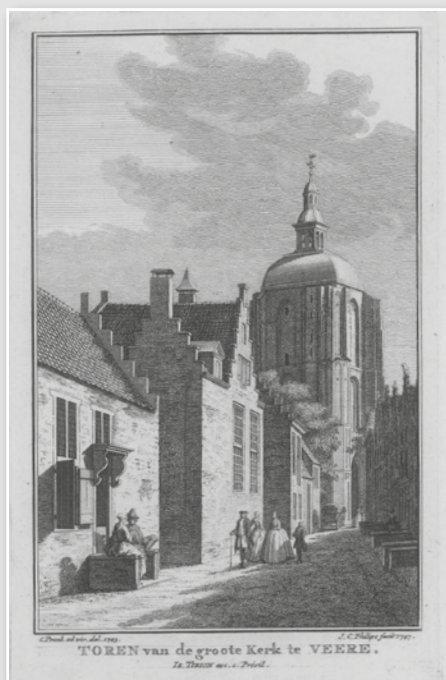
Van Iperens antwoord op de prijsvraag van het Zeeuws Genootfchap zou bekroond worden met de gouden erepenning, ware het niet dat hij zelf tot de leden van het Genootfchap behoorde. Aan eigen leden mocht de prijs niet worden toegekend. Vlak voor de bekendmaking van de winnaar hield hij nog een vurig pleidooi voor de mogelijkheid om ook aan leden de ereprijs te kunnen toekennen.

Van Iperen bleef zijn leven lang trouw aan de Leibniz-Wolffiaanfe filosofie. Zowel zijn proefschrift als zijn bekroonde prijsvraag zijn geheel gebaseerd op deze filosofie, zij het dat hij meende dat er wel het nodige verbeterd moest worden aan deze wijsgerige benadering. Uiteindelijk bleek Van Iperen vast te houden aan verouderde concepten. Hij poogde de exegete te voorzien van een wiskundige grondslag. Wiskundig redeneren zou voor een ondubbelzinnige uitleg zorgen. Dit zou de verdediging van de Heilige Schrift tegen vrijgeesten ten goede komen. Ook hieruit blijkt zijn Leibniz-Wolffiaanfe insteek.

Volgens van Iperen bracht het luisteren naar het voorlezen van de bekroonde verhandeling van zijn vriend Petrus Hofstede (1716-1803) hem ertoe naar Batavia te vertrekken. Hofstede zelf zou het hem afgeraden hebben om naar Batavia te gaan; hij adviseerde hem zijn heil te zoeken te Colombo, waar hij het daar bestaande seminarie zou kunnen leiden.

De grote kerk te Veere, waarin Van Iperen gedurende twaalf jaar kerkdiensten leidde. Velen meden echter de diensten waarin hij voorging, omdat zijn preken te geleerd zouden zijn. Bij zijn afscheid verhaalde hij omstandig over de reden van zijn vertrek naar Batavia.

Van Iperen mengde zich te Batavia in het negeralbino-debat door tot tweemaal toe een gedetailleerde beschrijving te geven van de negeralbino. Hij verklaarde onomwonden dat hij negeralbino's – in weerwil van anderen – wilde rekenen tot de gewone mensen en pleitte ervoor om hen uit de classificatie van de 'nachtmensen' te halen.